

Jamie Gough ile Söyleşi¹

Mekân, Toplum ve Marksizm Üzerine

Praksis (P): Başlangıç için öncelikle, toplum kuramında mekân kavramının (yeniden) öne çıkarılması hakkında konuşmak uygun olabilir. 1960'lerden beri sosyolojiden kültürel kurama, felsefeden ekonomiye uzanan bir çok alanda yürütülen radikal çalışmaların artan biçimde mekân kavramı üzerine vurgu yaptığını biliyoruz. Bu durum toplum kuramında, yerellik, haritalandırma [mapping], özne konumları, kuramsal/ideolojik mekânlar, merkezsizleşme-yeniden merkez oluşumu [de/re-centring] gibi bir çok mekânsal metaforun yaygın kullanımına da yansımakta. Özetle mekânı, ölü, sabit ya da üzerinde olayların (tarihin/zamanın) geliştiği verili bir zemin olarak gören toplum kuramları giderek bu kavrayışın dışına çıkarak mekâna, mekânsal farklılıklara ve bunların etkilerine ilgi göstermekte. Sizce mekâna yönelik böylesi bir ilginin ardında yatan toplumsal ve politik bağlamlar nelerdir?

Jamie Gough (JG): Toplum bilimlerinde mekâna yönelik yenilenen ilgi, böylesi bütün köklü değişikliklerde olduğu gibi, *nevi şahsına münhasır* [sui generis] bir entelektüel yenilik olmaktan daha çok öncelikle dünyadaki değişikliklere tepki niteliğindedir. Bu, elbette entelektüel çabanın etkisini yadsımak anlamına gelmez. Toplum bilimlerinde söz konusu değişikliğin genel olarak dünyada olup bitenlerle ilişkisinin iki mecrası olduğu düşünülebilir. Öncelikle, yaklaşık olarak son otuz yıl içerisinde, mekânsal-toplumsal pratikler ve yapılar oldukça açık biçimde köklü değişiklikler içerisinde geçti; ve bu, akademisyenleri kuramsallaştırma gereksinimi ile karşı karşıya bırakmakta. Bununla birlikte, aynı dönem içerisinde mekân, *toplumsal bilinç* içerisinde de daha merkezi bir konuma gelmiştir. Toplumsal aktörler artan biçimde kendi konumlarını, sorunlarını ve stratejilerini mekânsal boyutları ile, hatta öncelikle mekânsal olarak, anlamaya başlamıştır. Mekâna ilişkin söylemler canlanmıştır. Akademik toplum bilimi, kitlesel bilinçteki bu değişiklikleri büyük ölçüde izlemiş ve formüle etmiştir. Dolayısıyla, dünyada olup biten ve akademiye de

1 Bu söyleşiyi Praksis adına İbrahim Gündoğdu gerçekleştirmiş ve Selime Güzelsarı ile birlikte Türkçeye çevirmiştir.

etkileyen değişikliklere ilişkin konuşurken sadece toplumsal pratiklerdeki değişikliklerin değil, toplumsal bilinçteki değişikliklerin yaygınlığına da işaret etmek isterim.

Toplum biliminde mekâna yönelik ilginin yeniden dirilişi, 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında ortaya çıkan uzun kriz dönemine denk düşer. Burada öne çıkarmak istediğim süreç, bence en iyi, söz konusu krizin kapitalist sanayileşmenin oldukça uzun dönemli toplumsal-mekânsal pratikleri üzerindeki ve onlara yeni biçim veren etkileri olarak kavranabilir. Söz konusu uzun dönemli pratikler ikili bir niteliğe sahiptir: bir yandan ekonomik, kültürel ve politik anlamlarda dünyanın *birbirine bağlılığını* [inter-connectedness], diğer yandan yerlerin [territories] ekonomik, sosyal ve (bir ölçüde) kültürel *eşitsizliğini* artırır. Bu açıkça farklı ve hatta karşıt iki bağ, Trotsky'nin uzun zaman önce 'eşitsiz ve bileşik gelişme' kavramıyla ileri sürdüğü gibi, somutta birlikte ortaya çıkar. Eğer birisi politik-ekonomik alana bir anlığına odaklanırsa, metaların, para sermayenin, üretken sermayenin ve (daha sınırlı da olsa) emeğin sürekli artan akışlarını bulacaktır. Bu akışlar yerler arasındaki mevcut ekonomik farklılıkları *kullanır*: sermaye konumsal-teknik rantlardan yararlanmak için bilhassa kârlı yersel sosyalizasyonlara² ya da disipline edilmiş işgücüne sahip düşük maliyetli yerlere akar. Bu tercih edilen yerler, dışsattımlarını artırabilecek olduklarından, üretimlerini artırabilir; yatırım olanaklarının daha düşük olduğu ya da tasarrufların birikiminin fazla olduğu yerlerden para sermaye çekebilir. Ayrıca işçiler birikimin daha güçlü olduğu yerlere yerleşmek isterler. Bu süreçler sanayi kapitalizminin tüm tarihi boyunca sürmüştür. Ekonomik akışlar elbette emperyalist devletlerin hem diğer emperyalist devletlere hem de (yeni) kolonyal dünyaya müdahaleleri ile kolaylaşmaktadır. Fakat aynı zamanda bu akışlar, değişen biçimlerde olsa da, yerler arasındaki eşitsiz gelişimi ve eşitsizliği *yeniden üretir*. Sermayenin ve emek gücünün bilgi-yoğun üretime sahip metropoliten merkezlere akışı, bu merkezlerin ayrıcalıklı yapılarını güçlendirir; çevredeki [periphery] rutin Taylorist üretime yatırım mutlak artı-değer elde edimi kültürünü yeniden üretir; değer akışları (kâr, faiz, eşitsiz değişim) yoksul alanları tüketir ve zengin bölgeleri güçlendirir.

Bu eşitsiz ve bileşik gelişim uzun bir süredir bizimle birlikte; fakat toplum biliminin mekânsal olan ile ilgisi süreklilik arz etmemiştir. Çok kabaca söylersem, coğrafya 1920'lerden 1960'lara kadar toplum bilimlerinde cılız bir görünürlüğe sahipti. Son otuz yılda coğrafyaya dönük yeni yönelim, kârlılık krizinden kaynaklanan keskin küresel politik-ekonomik kriz ile sözünü ettiğim uzun-dönemli mekânsal süreçlerin *bileşiminin* bir ürünüdür. Dünya ekonomisinin zayıf bölgeleri sadece durgunluktan değil aynı zamanda kayıplardan ve terk etmelerden zarar gördükçe, bu kriz eşitsiz gelişimin yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Sermaye daha zayıf sektörleri ve bölgeleri terk ederek daha kârlı daha fazla gelecek vaat eden ya da (spekülatif olarak) daha revaçta yatırım alanlarına kümelandikçe ve işçiler daha yoğun biçim-

2 Yersel sosyalizasyon kavramı ile Gough, kapitalist toplumsal ilişkiye içkin değişim değeri, soyut emek ve sermaye birikim süreçleri çelişkili bir karakter taşıyan, kullanım değeri, somut emek, üretkenlik ve yeniden üretim süreçleri etrafında oluşan ve belirli mekânsal bağlılık gerektiren piyasa-dışı bağlar, ilişkiler ve ağları ifade ediyor [Ç.N.]

de göç etme baskısı altında kaldıkça bu, sözünü ettiğim akışların yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Emperyalist ülkeler, kimi zaman sermayenin ve emek gücünün bazı bölümlerini aşırı-hızlı yıkıma karşı korumakla birlikte, neoliberal reformlar yoluyla bu süreçleri hem kendi ülkelerinde hem de Üçüncü Dünyada derinleştirmeye çabalamaktadır.

Bütün bunlar mekânı, yeri ve ölçeği politik-ekonomik söylemin *ve* gündelik bilincin [everyday consciousness] merkezine yerleştirir. Neoliberalizm, sürekli genişleyen piyasalar, yeni ticari fırsatların kullanımı ve mekânsal olarak-serbest akışlar adına yersel [territorial] sosyalizasyonların, düzenlemelerin ve dayanışmanın parçalara ayrılmasının gerekliliğini vaaz etmektedir. ‘Küreselleşme’ teknik olarak-yönlendirilen dolayısıyla kaçınılmaz akışların yoğunlaşması olarak sunulmaktadır. Daha zayıf bölgelerde ise, bir ‘yetişme’ [catching up] yolu olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla, ulusal, bölgesel ya da yerel olsun yerlerin değişmez gibi görünen nitelikleri sorunsallaştırılmaktadır. Fakat paradoksal biçimde, genellikle yere ilişkin bilinç ve aidiyetler yükselmektedir. Ekonomik olarak daha zayıf bölgelerdeki işçiler ve kimi zaman sermaye, sorunlarının bölgenin ‘dışından’ kaynaklandığını düşünmekte ve bulunduğu bölgeye sığınmaktadır. Bu eğilimler, sıklıkla yerelci [localistic] sınıflar arası koalisyonlar ile ilerleyen, mevcut sektörlerin korunmasına ya da güçlendirilmesine yönelik girişim biçimlerine bürünebilir. Bölgenin konut ve toplumsal altyapılarının korunması da yerleşimciler (ve ayrıca kimi zaman sermaye grupları) için önem kazanır. Böylelikle mekân üzerinde rekabetin ve ekonomik akışların yoğunlaşması bir yandan coğrafi genişlemeye, uzaklığa ya da yabancılığa ilişkin artan bir bilince yol açarken, diğer yandan toplumsal aktörlerin bölge *içerisindeki* toplumsal ve ekonomik kaynaklara ilişkin yoğun endişelerini de beslemektedir. Her iki halde, sosyo-ekonomik mekân gittikçe önemli görünmektedir.

Mekâna ilişkin yoğunlaşmış bilinç aynı zamanda kültürel alanda da yükselmektedir. Bu bir ölçüde politik-ekonomik mekânsal süreçlerle ilişkilidir. Mekânsal ekonomik akışlar kültürü sadece beslemez; aynı zamanda kısmen, ücretli çalışma, piyasa ideolojileri, bireyselleşme ve meta tüketimine ilişkin belirli *kültürlerin* akışlarından *oluşur*. Emperyalist ülkelerde yaratılan otomobil gibi kültürel olarak-yüküklü metaların küresel akışları, evvela şirketlerin pazarlama kampanyaları ile artmaktadır. Bununla birlikte bu basit bir küresel kültürel *tektipleşme* [homogenisation] anlamına gelmez. Bunun görece önemsiz bir nedeni, geleneksel ve etnik olarak-özgün kültürlerin ekonomik amaçlar için kullanılmalarıdır. Ayrıca ekonomik gelişme ve dolayısıyla toplumsal yaşam eşitsiz olduğundan, yerlerin kültürel çeşitliliği etkisini ve gücünü sürdürür. Fakat kültürel çeşitliliğin süregelenliğinin en önemli ve aslında onu derinleştiren nedeni, insanların sadece kültürel üretim ve ürünler anlamında değil aynı zamanda yaşam biçimleri [ways of life] anlamında da kendi kültürlerinin yıkımına ya da alçaltılmasına *direnişleridir*. Politik-ekonomik krizler elbette eşzamanlı olarak toplumsal yeniden üretim biçimlerinin, cinsiyet, aile ve hane halkı

biçimlerinin ve komşuluk bağlarının krizidir. Bu nedenle, toplumsal-kültürel kırılmalar, acılar ve mücadeleler kitlesel direnişin içkin parçalarıdır. Dolayısıyla bu kültürel mücadeleler somut toplumsal-mekânsal süreçlere gömülüdür. Bunlar ayrıca kısmen gerçek kısmen fantastik olan kendi mekânsal ideolojilerini üretmeye yönelir. Örneğin, ‘batı’ kültürel normları ya da ürünleri emperyalist ülkelerden *ortaya çıkmış* olarak resmedilir: bu, etkin toplumsal-ekonomik faillerden dolayı doğru olmakla birlikte, bu kültürler neo-kolonyal ülkelerin toplumsal ilişkilerinde temel lenmiş olduğu için diğer yandan yanlıştır. Tekrar etmek gerekirse, ‘yerin geleneksel normlarına’ başvuru gerçekte mevcut toplumsal ilişkilerin savunusu ya da topyekün bir kurgu, gerici bir fantezi olabilir.

Yoğunlaşmış mekânsal bilincinin daha önce belirttiğim fakat biraz daha vurgulamak istediğim bir yönünü, *verili bir yerde* toplumun farklı boyutları arasındaki ilişkilere dair sorunlar oluşturmakta. Genelleşmiş toplumsal kriz kitlesel bilinçte, evvela, toplumun farklı yüzlerinin (ekonomi, resmi politika, toplumsal yaşam, görgü kuralları, kültürel üretim vb.) ayrışık krizleri şeklinde belirir. Fakat sözkonusu yüzler arasındaki derin etkileşimler (aslında, içsel ilişkiler) neticede, sıklıkla üstü örtülü ya da karışık biçimlerde olsa da, belirli yollarla bilinci etkiler. Ve bu ilişkilerin en kolay kavrananları *yerler içerisindeki* etkileşimlerdir. Böylelikle uzun krizler ‘kentsel olana’ yönelik yenilenen bir ilgiye yol açmakta ve kent, yerel ekonomi, toplumsal yaşam, refah hizmetleri, altyapılar ve kültür ve diğer şeylerin arasındaki ilişki ve bağlantı noktası olarak kavranmaktadır. İnsanlar bu görünüşlerin biri ya da diğerindeki bir krizin ya da sorunun diğer görünüşler üzerinde yerel olarak etki yapacağını düşünür; ve *kentsel olanın bütün* mesele olduğuna inanmaya başlarlar. Bilinçte benzer değişiklikler, insanların sorunları ya da krizleri yavaş yavaş genişleyen biçimde kavramaya başladıkları ulus düzeyinde de meydana gelebilir. Bence bu, yere ilişkin bilinci hızlandıran bir diğer süreçtir.

Dolayısıyla toplum kuramının mekâna ‘yönelimi’ nin ana kaynaklarını hem yaşayan toplumsal değişimi daha iyi incelemeye hem de insanların gündelik meselelerini daha yeterli biçimde duyurmaya yönelik bir *potansiyel* olarak değerlendiriyorum. İnsanlar artık sorunlarını genellikle ‘mekânın gücü’ [the power of space] açısından değerlendirmekte. Buna paralel olarak, yeni akademik çalışmalar mekânsal-olmayan [non-spatial] süreçlerden kaynaklanan mekânsal dokuları incelemenin ötesine geçmekte; sizin de belirtmiş olduğunuz gibi, mekânın –ya da daha çok, toplumsal süreçlerin mekânsallığının– toplumsal ilişkilerin *oluşturucusu* [constitutive] olduğunu ileri sürmektedir. Böylelikle, mekân toplum kuramının olumsal bir sonucu olmaktan daha çok onun kurucu bir unsuru kılınmaktadır.

P: Mekânın toplum kuramına dahil edilme biçimlerinin, postmodern ve postyapısalcı kavramsallaştırmalardan Marksizm-kaynaklı olanlara uzanan çeşitlikte ve uyumsuzlukta olduğunu söyleyebiliriz. Geçen yüzyılın son çeyreğinde toplum kuramında mekânın yeniden keşfedilme biçimlerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce mekâna yönelik böyle bir ilgi ne ölçüde mekânsal farklılıklara ve farklılaşmalara ilişkin bütünlüklü bir dil sunmaktadır?

JG: Evet, son yıllarda toplum kuramcılarının mekân üzerine oldukça ilginç çalışmaları bulunmakta. Fakat bu çalışmalara ilişkin iki temel eleştirim var. İlki, Soja ve Thrift gibi coğrafyacılara ve Giddens gibi sosyologlara tarafından farklı şekillerde söylenen, toplum kuramının daha evvel mekânı ihmal ettiği değerlendirilmesinin hatalı olduğudur. Özellikle Soja ve diğerleri, Foucault'dan yararlanarak toplum kuramının, geçmişte farklılık, olasılık ve devrimi yanlış bir biçimde *tarihsel değişim* ile nitelediğini, mekânı ölü ve verili olarak düşündüğünü ileri sürerler. Bu bana oldukça şematik bir toplumsal düşünce tarihi sunumu gibi geliyor. Evvela, mekân hem sağdan hem de soldan kimi önemli kuramların orta ve üst düzey soyutlamalarına içerilmiştir. Klasik emperyalizmin altın çağında varsayılan aşağı ırklara ilişkin biyolojik kuramları ve kolonyal dünyanın iddia edilen toplumsal olarak geri kalmışlık durumuna ilişkin çevresel kuramları bir düşünün, örneğin. Bu kuramlar 'önde gelen' toplum kuramcıları tarafından desteklenmemekle birlikte, ciddi politik etkilere sahip olanların olduğu geniş bir kuramsal gövde oluşturmuştur. 'Saygıdeğer' toplum kuramına ve 'büyük kuramcılara' dönerek, burjuva iktisadında bugüne kadar farklı biçimlerde varlığını sürdüren klasik politik ekonomideki yerlerin karşılaştırmalı üstünlükleri nosyonunu düşünelim. Bu basitçe burjuva iktisadının mekâna tâtbiki ve aynı ölçüde belirli piyasalar üzerine tâtbikleri değildir; fakat söz konusu kuramın hem politikalar hem de kitle ideolojisi içerisinde önemli bir yaygınlık ve 'doğrulama' [truthing] alanının olmasıdır. Ya da yine, klasik sosyolojide Weber ve Simmel'den Wirth'e kadar 'kentsel olan'ın cazibesi bulunur. Tekrar etmek gerekirse, bu durumu sosyolojik fikirlerin kentsel olana *tâtbikinden* daha fazla bir şey olarak görüyorum: anonimlik, bireysellik hali, normsuzluk [anomy], araçsal rasyonalite ve meta fetişizminin en açık görünüşleri içerisinde kentleşme, klasik sosyolojinin *temel sorunsalının* yani piyasa ile toplumsal uyumun/bütünlüğün [coherence] karşıtlığının bir ifadesi idi.

Mekânının toplum kuramında uzun süredir dile getirilen bir diğer ve oldukça özgün ifadesi, mekânsal ayrımların en temel toplumsal ayrımların bazılarında *örtük* olarak bulunmasıdır. Locke'dan bugüne burjuva düşüncesine temel olan özel mülkiyet nosyonu kapitalist toplumda kendi içinde mekâna ilişkin örtük fikirler içerir: toprağın ve taşınmaz malların ayrı, fiziksel olarak-tasarlanabilir [mappable] alanlara parsellemesi, sadece toprağın ve binaların mülkiyetin önemli bir parçası olmasından değil aynı zamanda sözkonusu parsellemenin özel mülkiyetin (taşınır, sanal) tahayyül edilebilmesini ve meşrulaştırılmasını olanaklı kılmasından dolayı, burjuva özel mülkiyetinin temelindedir. Özellikle, devletin karşısında mülkiyet sahiplerinin ve sivil toplumun hakları mekânsal olarak tahayyül edilir: etkili bir 'özel ve kamusal alan' anlayışı. Mekânın örtük kullanımına ilişkin bir diğer örnek, çoğu burjuva iktisat kuramındaki ulusal ekonomi, kapitalist devletle birlikte yaygınlaşan fetişik mekânsal sınırlılık varsayımdır (Dick Bryan'ın çalışmaları bu varsayımın maskesini düşürmede özellikle faydalıdır).

Endüstriyel kapitalist toplumlardaki bir diğer ayrım olan ‘ev’ ile ‘iş’ arasındaki ayrım, bana, kendi mekânsal biçimine güçlü bir biçimde içerilmiş gibi geliyor. Bu, gündelik söylemde günlük hayatımızın en başta gelen bir ayrımı olarak doğal karşılanır ve ana akım toplum kuramı tarafından ‘iktisat’ ile ‘sosyoloji’ arasında ayrım olarak az çok eleştirel olmayan bir biçimde devralınır. Sözkonusu ayrım sadece farklı toplumsal ilişkileri (değer yaratımına karşı sömürünün ödenmemiş hane-çocuk bakım işi ve değerın tüketimi) değil aynı zamanda farklı *mekânlarını* da (sermayenin sahip olduğu işyerine karşı toplumsal yeniden üretimin daha geniş mekânlarıyla birlikte işçi ailelerin sahip olduğu ya da kiraladığı ev) içerir. Bu mekânların farklı yapısı, hem gündelik hem de akademik düşüncede, bütünüyle farklı ve zayıf bağlarla ilişkili iki farklı toplumsal ilişki kümesi anlayışını güçlü bir biçimde destekler. Bu alanları özünde ayrı olarak düşünme eğilimi onların fiili yeniden üretimlerinin kilit noktasını oluşturur. İşçiler, ‘kendi mekânlarında’ ‘serbest zamanlarına’ *karşılık* sermayenin yerinde [capital’s place] bir günde saatlerce özgürlüklerini sermayeye bırakmaya yönelir. Sermayenin yeniden üretim alanı ile hiçbir *fiziksel* bağlantısı yoktur. Yeniden üretimle ilişkisi bütünüyle ücret ödeme ve tüketim metalarının satın alınması yoluyla olmakta; böylelikle yeniden üretim sorumluluğu için çaba sarf etmemesini desteklemektedir. Neticede özel mekân olarak ev, işçi sınıfı içerisindeki bireyselci ideolojilerin güçlü desteği haline gelir. Dolayısıyla ekonomi ile toplumsal yaşamın fetişik ayrımı içerisinde burjuva toplum kuramı, örtük ve bilinçsiz olarak mekânın önemine ilişkin bir açıklama içerir³.

Şunu kabul etmeliyiz ki, Soja ve diğerlerinin ana akım toplum kuramının mekân hakkında açık düşünmedeki başarısızlığını dile getiren eleştirileri tüm bu örnekler için geçerlidir. Radikal kuramın görevi, burjuva nosyonlara içkin mekânsal varsayımları ve onların günlük toplumsal-mekânsal deneyimlerdeki köklerini gösterme ve açık etme olmalıdır. Bu yolla hem mekânın toplumsal önemini hem de burjuva pratik ve fikirler içindeki mekânın fetişik yanlış kavrayışını anlayabiliriz.

Toplum bilimleri içerisinde mekâna yönelime ilişkin ikinci temel eleştirim, toplum içerisinde mekânın anlamı ve öneminin bütünüyle dile getirilen toplum kuramına bağlı olmasıdır: eğer kullanılmakta olan (az ya da çok mekânsal olmayan [aspatial]) kuram zayıf ise, mekânın rolü yanlış biçimde anlaşılacaktır. Bu nokta postmodern ya da postyapısalcı yazarların mekâna ilişkin değerlendirmelerinin bazılarında oldukça iyi örneklendirilmiştir. Bu yazarlar mekânlar (yerler, bölgeler) arasındaki farklılığı, farklılıkları oluşturan ve kapsayan süreçlerden muaf, *nevi şahsına münhasır* farklılık olarak kavrama eğilimindedirler. Bu, (yanıltıcı bir biçimde ‘üst anlatılar’ [grand narratives] olarak adlandırılan) soyutlamayı reddeden epistemolojilerinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle, örneğin, postyapısalcı yazarlar farklı yerlerde çok sayıda ‘farklı kapitalizmler’ olduğunu (doğru) ve *dolayısıyla* aslında kapitalizme ilişkin zorunlu ilişkilerden ve temel dinamiklerden

3 Bu konu hakkında daha fazla bilgi için su çalışmama bakılabilir: ‘Work, Class and Social Life’, R.Pain et al, *Introducing Social Geographies içinde*, London: Arnold, 2001.

söz etmenin hatalı olduğunu (yanlış) ileri sürerler. Bu, yerlerin *ortak* toplumsal süreçlerin ve çelişkilerinin gelişimi ile farklılaştığını yadsır. Dolayısıyla farklılıklara ilişkin ampirisist yaklaşım, yerler arasındaki gerçek toplumsal bağlantıları, onların karşılıklı belirlemelerini ihmal eder; ‘eşitsiz’ fakat ‘bileşik’ olmayan bir gelişmeden söz edilir. Mekânsal farklılıkların bu biçimde anlaşılması ardından belirli bir politikaya yol açmakta: politika bilinçli-seçilmiş tarihsel değişimden daha çok farklı yerlerin seçimine yönelir. Böylelikle kimi yazarlar Foucault’un ‘heterotopyalar’, ‘alternatif’ pratiklerin yerleri üzerine yazılarını izlemekte ve (günümüzde) toplumsal sistemin altüst ediminin yerlerin toplumsal ilişkilerini değiştirmeye yönelik mücadelelerden daha çok, çoğunlukla *başka* yerlerde [other places] ve *başka mekânsal ağlarda* [other spatial networks] bulunduğunu ileri sürerler. Farklı yerler nevi şahsına münhasır olarak farklı ve özünde birbirlerinden ayrı ise, farklı bir yerde olarak toplumsal farklılık yaşanabilir. İster gerçekten varolsun isterse tahayyül edilsin bu heterotopyalar bütün ülkeleri ya da kıtaları kapsamaz; aksine, sistemin gözetiminden ve normalleştirmelerinden en azından bir ölçüde kaçabilmiş olarak görülen toplumun küçük yarıklarında [interstices] bulunur. Bu ya burjuva toplumda bireysel sivil hakların savunusuna (oldukça ürkek bir reform) ya da bir elit anarşizmine denk düşer. Her iki durum da, toplumsal dönüşüm için her tür ‘üst’ [grand] stratejiden vazgeçiş yoludur. Post-yapısalcı kuramcılar 19. yüzyılın bir çok ütöpik radikaline benzer biçimde, yerler arasında (ve mekânsal ağlar arasındaki) değer yasası, sermaye akışları, maddi bağılıklar ya da politik iktidar gibi yollarla kurulan gerçek bağlantıları, ciddi olarak ele almaz; dolayısıyla ‘alternatif’ yerlerin ve ağların karşılaştığı acımasız kısıtları unutabilmektedirler. Maalesef, bu tür bir epistemoloji ve mekân politikası son yıllarda radikal beşeri coğrafyacılar arasında oldukça yaygındır.

Toplum kuramı ve politik tutumun, farklılığı mekân kavrayışı ile ilişkilendirmesi diğer çalışma alanlarında görülebilir. Son yirmi yılda belirli sanayilerde yerel ve bölgesel yığılmalara (sanayi bölgeleri ya da kümeleri, öğrenen bölgeler vb.) ilişkin biriken devasa yazın, politik olarak-önemli bir örnektir. Bu yazın, mekânsal yakınlığın sanayi verimliliğinin ve emek gücü kullanımının belirlenmesinde, böylelikle kârlılığın artırılmasında nasıl önemli olabileceğini gösterir. Bu analiz Michael Porter, Michael Storper ve Phil Cooke gibi bir dizi yazar tarafından daha öteye taşınmıştır. Onlara göre, sanayilerin bölgesel yığılması hem iş çevreleri hem de hükümetler için en iyi sanayi stratejisidir; çünkü bölgesel rekabeti güçlendirir, böylelikle bölgedeki sermayeye ve emeğe fayda sunar. Burada yer üzerine vurgunun (aslında, yer fetişizminin), sınıf çelişkisine ilişkin düşünceleri örtterek, nasıl neo-Keynesyen bir gündeme hizmet ettiğini görülebilir⁴.

Son zamanlarda beşeri coğrafyacılar arasında yaygın olan bir diğer kuramsal yak-

4 Daha geniş bir değerlendirmeyi şu çalışmamda yapmışım: ‘Not Flexible Accumulation: Contradictions of Value in Contemporary Economic Geography; Part 1: Workplace and Inter-firm relations’ ve Part 2: ‘Regional Regimes, National Regulation and Political Strategy’, *Environment and Planning A*, 28, 2063-2079 ve 2179-2200, 1996.

laşım ise Aktör Şebeke Kuramı'dır [Actor Network Theory]. Bu kuram, içerisinde 'toplumsal aktörlerin' olduğu kadar diğer canlıların da [non-humans] beşer [human] olduğu ve insanların ve diğer canlıların bileşiminin ortaya çıktığı, mekânda insanlar, hayvanlar ve nesneleri içeren şebekelerin bulunduğunu ileri sürer. Burada vurgulamak istediğim şey, Aktör Şebeke Kuramı'nın mesafeleri içeren somut maddi bağlantılara ve yere yönelik ilgisinin, sözkonusu ağları inşa eden insanlar arasındaki *toplumsal ilişkileri* yadsımaya yardım etmesidir. Özellikle *iktidar* ilişkileri maddi-mekânsal biçimlerin büyüğü içinde yitirilir. Aslında Aktör Şebeke Kuramı'nı kullanan kuramcılar şebekeler oluşturma ya da yeniden üretme yeteneğini anlatmak için 'iktidar'ı kimi zaman yeniden tanımlarlar ('iktidar' sözcüğünün anlamını istenilir şekilde güçsüzleştiren fasit bir daire).

Hem neo-Keynesyenizm hem de Aktör Şebeke Kuramı, toplumsal iktidar ilişkilerinden çeşitli şekillerde yalıtılmış olmakla birlikte materyalisttir. Mekânsal yönelim, esasında maddi pratiklerden soyutlanmış şekilde mekânın kültürel okumalarını yapan kuramcılarda da görülmektedir. 'Yerin anlamı' ya da 'kenti bir metin olarak okumak' üzerine -artık sayfalar dolusu- yazıların çoğu, en iyi ifade ile insanların maddi yaşamlarıyla zayıf bağlantılar kurar. Mekân böylelikle sadece bilinç olarak görülür. Bu politik olarak sorunludur; çünkü emperyalist ülkelerdeki yerel devlet ve sermaye günümüzde, en yüzeysel 'yeniden şekillendirme', 'yeniden kaplama' ve 'yeniden tasarlama' yoluyla özellikle ticari odaklarda ve kent merkezlerinde yeni mekânlar yaratımı ile uğraşmaktadır. Bu faaliyetlere, yeni mekânsal-kültürel kuramın büyük bir kısmı tarafından entelektüel güvenilirlik ve inanırılık verilir. Bu faaliyetler genellikle benzer bir terminolojiyi kullanır. Böylelikle yer pazarlaması [place marketing], kentsel yeniden yapılanmada iktidar meselelerini ihmal etme akademik ruhsatı edinir.

Kültürel kuram içerisindeki oldukça farklı bir mekânsal yönelim ise, sizin de belirttiğiniz gibi, mekânsal metaforlara yöneliktir. Bu tür analizlerin, bilişsel psikologlar için ilginç olabilseler de, toplumsal meselelere üzerine herhangi bir ışık tutabileceğine emin değilim. Mekânsal metaforlar bildiğim bütün dillerin temel bir özelliğidir. Günlük yaşamda mekânın pratik önemi düşünüldüğünde, bu hiç de şaşırtıcı değil. Bütün metaforlar gibi bunlar da şiirsel tahayyül kabarışlarıdır ve gerçek toplumsal süreçlerle mekânda herhangi bir esaslı bağı yoktur. Dolayısıyla örneğin 'öznenin merkezsizleşmesinde' kullanılan mekânsal metafor, kendisine içermiş olabilecek sosyo-mekânsal süreçler hakkında herhangi bir şey anlatmaz.

Çeşitli toplum kuramlarında beliren mekânsal yönelime ilişkin yapmış olduğum eleştirilerin özeti, konuştuğumuz kuramların hiçbirinde günümüz toplumunda toplumsal iktidar ilişkilerinin yeterli bir kavramsallaştırmasının olmamasıdır. Sonuçta, bu kuramlar mekânı toplumsal analize dahil etmek istedikleri zaman soluğu mekân fetişizminde alıyorlar. Sözkonusu fetişizm, sanayilerde mekânsal yakınlığın içkin etkilerinde ya da mekânsal-maddi aktör şebekelerinde ve aynı zamanda pra-

tikten yalıtılmış ‘yer anlamlarında’ bulunabilir. Bu basitçe, mekânın revaçta olması her ne kadar bunu mümkün kılssa da, bu kuramcıların mekânın önemini abarttıkları anlamına gelmez. Daha çok, mekân (maddi-temelli) toplumsal ilişkilerin bir momenti olarak görülmediği için onun gerçek öneminin anlaşılamayacağını işaret eder. Böylelikle mekân sonunda kendi hayali güçleri ile nitelenir.

P: Toplum kuramında sözünü ettiğimiz mekâna yönelik ilgi içerisinde mekânın toplumsal ilişkilerin pasif bir yansıması ya da kabı olmadığı; aksine, toplumsal ilişkilerin etkin bir bileşeni olduğu yönündeki değerlendirmeler öne çıkmakta. Bu noktada, (kapitalist) toplumsal ilişkilerin analizinde mekândan daha çok zamanı öne çıkarabilmesinden dolayı, Klasik Marksist tezlerin toplumsal ilişkilerin etkin bir bileşeni olarak mekân anlayışı ile çelişebileceği düşünülebilir. Hatta biri Marx’ın ‘toplumsal olarak gerekli emek zamanı’ ve ‘mekânın zaman tarafından yok edilmesi’ gibi kavramlarını bu yönde aktarabilir. Sizce, Marksizm mekânı kapitalist toplumsal ilişkinin analizine nasıl dahil etmeli?

JG: Marksizm içerisinde önemli temel kavramların zaman kavramına içerilmiş olduğu doğrudur: çeşitli çalışma biçimlerinin zamanı; sermayenin artan organik bileşimi ve aşırı-birikim krizleri kuramlarında görüldüğü gibi sermaye birikiminin zaman-uzanımları [the time-spans]; belirli ritimlere sahip bir süreç olarak sınıf mücadelesi. Fakat mekânsal hususlar Marksist düşünce tarihi içerisinde hep önemli olmuştur. Aslında Marx’ın kapitalizmin iletişimdeki gelişmeler ile ‘mekânın zaman tarafından yok edilmesi’ nosyonu, mesafe ayrışmalarının sermaye için *öneminin* bilfiil bir açıklamasıdır. İletişimdeki gelişmeler bu önemi azaltmaktadır fakat hiçbir şekilde yok etmemektedir. 1914 öncesi İkinci Enternasyonal ve ilk Komüntern içerisindeki ana tartışmalar kapitalizmin dünya ölçeğinde mekânsal olarak-eşitsiz gelişimi, emperyalizm kuramları ve bunların emperyalist, yarı-kolonyal ve kolonyal ülkelerdeki sosyalistlerin stratejiler üzerindeki etkilerine ilişkin idi. Marksistlerin mekâna yönelik bu ilgisi Komüntern’in Stalinleştirilmesi ile zayıfladı. ‘Tek ülkede sosyalizm’, neo-kolonyal ülkelerde komünistlerin ‘yurtsever’ [patriotic] ulusal kapitalist gelişmeye desteği ve iki ‘blok’ arasında barış içinde birlikte yaşam: bütün bunlar sorunsuz bir *ulusal* politik coğrafya anlamına gelmekte idi. Marksizmin coğrafi yönlerinin yeniden irdelenmesi ancak 1960’ların sonlarından itibaren yaygınlaşan radikalleşme sürecinde gündeme geldi.

Şu söylenebilir; 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında mekânsal olarak eşitsiz gelişme üzerine Marksist tartışmalar, sermaye birikimi ve sınıfa ilişkin mekânsal olmayan [aspatial] daha temel kuramlara dayandığı için, gerçekte mekân hakkında değildi. Fakat aslında mekân üzerine bu tartışmalar ‘mekânsal olmayan’ meseleleri aydınlatmada oldukça önemli idi. Emperyalizm üzerine tartışma -aşırı birikim karşısında eksik tüketim kuramları vd- (mekânsal olmayan) kriz kuramını geliştirmiştir. Sınıf ittifakları nasıl geliştirilmeli meselesinde emperyalist ve kolonyal

ülkeler arasındaki farklılığa ilişkin tartışma, genel olarak sınıf ittifakları ve sosyalist strateji üzerine ışık tutmuştur. Bu anlamda mekân etrafında tartışmalar Marksist kuramı geliştirmede önemli olmuştur. Bu daha önce burjuva toplum kuramı hakkında belirttiğim nokta ile ilişkilidir; yani, mekânın temel toplum kuramlarında önemli bir rol oynamadığını söylemek hatalıdır.

Aslında, mekâna yönelik merkezi bir rol Marksizme doğal olarak uygundur. Marksizm maddi olarak-temellenmiş toplumsal ilişkilerle ilgilenir. Bu ilişkilerin tam anlamıyla maddi yönleri (örneğin bedenler, onların ekosisteme ve yapıların 'ikincil doğasına' bağımlılığı, maddi-zamansal süreç olarak çalışma ve etkinlik, bütün bu etkinliklerin ekosistem üzerindeki etkisi) mekândadır ve mekâna bağlıdır. Dolayısıyla toplumsal ilişkilerin Marksist kavrayışı bedenlerin, çalışmanın, yapıların ve ekosistemlerin mekânda nasıl var oldukları ve hareket ettiği ile ilgilenmekten uzak duramaz. Bu hareketlerin mekânsallıklarının maddi parçasını oluşturdukları toplumsal ilişkiler üzerinde önemli etkileri vardır.

Bu *maddi* mekânsallıkları vurgulamak bireysel bilinç ve toplumsal ideolojilerin momentlerini gözden kaçırmak anlamına gelmemelidir. Maddi yönleri içerisinde dikkat edilen toplumsal-mekânsal ilişkiler farkında olarak yaşanmakta, belirli biçimlerde kavranmakta ve bir çok anlamla yüklenmektedir. Mekâna ilişkin bu fikirler, bütünüyle bilinçli fikirlerden bilimsel olanlara, hayali fikirlerden bilinçsiz olanlara uzanmaktadır. Mekândaki hareketimiz mekânın bütün bu kavrayışlarına yaslıdır. Dolayısıyla Marksist analizlerde mekânsal etkinlik ve mekânsal-toplumsal ilişkiler içinde maddiliğin ve bilincin bu üç momentini, birbirleriyle birleştirmeden ya da aralarındaki gerilimi yitirmeden, daima *birlikte düşünmek* gereklidir. Takip eden tüm Marksist çalışmalar için ilham verici bir başlangıç noktası olan Henri Lefebvre'in mekân üzerine 1960'lardaki çalışmaları bu bağlantı için oldukça önemlidir. Lefebvre mekânsal bilince ilişkin üç farklı yapıdan bahseder: farklı mekânsal pratikler ile ilişkili 'algı' [perception]; toplumun bütün mekânsal yeniden üretimi ile ilişkili 'tasarı' [conception] (mekân temsilleri) [representations of space]; ve yaşanmış deneyimler (kafa karıştırıcı biçimde adlandırılan temsil mekânı [representational space]). Lefebvre ilk ikisini bilinçli, sistemleştirici bilgi ('savoir'), üçüncü olanı ise daha sezgisel ya da bilinçsiz bilgi ('connaissance') olarak betimler. Fakat bana öyle geliyor ki, toplumsal-mekânsal ilişkilerin çoğu bunların üçünü de içerir, ve bu üçü arasındaki ilişki önemlidir. Örneğin, mekân temsiliinin bir biçimi olan yereli öven ideoloji [local boosterist ideology] sadece, yatırımcıların mekânsal pratiğini yönlendirebiliyor ve yereldeki insanların günlük yaşanan deneyimleri ile uyumlu oluyor ve onları etkileyebiliyor ise, önemli olacaktır. Lefebvre'in yapısalcılığı —ki Fransız Marksizminin o günlerdeki karakteristiğidir— onun çalışmalarını *kuramsal bir çerçeve* olarak benimsemeye sorun oluşturmaktadır. Yine de, yapısal temelleri kıran ince diyalektiğinden dolayı çalışmaları oldukça dikkat çekicidir.

Dolayısıyla Marksistler toplumsal ilişkileri içkin biçimde mekânsal olarak gör-

melidir. İnceliksizliğini bir tarafa bırakarak, ‘toplumsal-mekânsal ilişkilerden’ bahsedebilir. Bu yaklaşım daha çok yazında sıklıkla kullanılan mekânîk kategorilerden sakınır: toplumsal ilişkilerin mekân üzerindeki etkisini işaret eden ‘birinci mekân’ [first space] ve mekânsal düzenlemelerin toplum üzerindeki etkisini belirten ‘ikinci mekân’ [second space].⁵ Mekânı *dışsal* etkiler bakımından düşünmekten daha çok, toplumsal ilişkilerin *içsel* momenti olarak düşünmek gereklidir. Ev ile ücretli çalışma ayrımında toplumsal olan ile mekânsal olan arasındaki ilişkiyi bir düşünelim, örneğin. Birisi, birinci/ikinci mekân dili ile içerisinde düşünmeye *çabalayabilir*. Ücret ilişkisi ve tüketim metalarının üretimi işçiler için işyerlerinden uzakta yaşamayı arzu edilir ve mümkün kılar (birinci mekân). Ev ve işyerinin mekânsal ayrımı oldukça farklı iki toplumsal ilişki kümesinin, yani evde hane-çocuk bakımı ve işyerinde sömürü, inşaa edilmesi için alan sunar (ikinci mekân). Fakat bu değerlendirmeler gerçekte dansçıyı danstan ayıran yararsız bir çabadır. Ev ile işyeri arasındaki ayrım eşzamanlı olarak toplumsal/ekonomik ve mekânsaldır. Söz konusu iki moment içsel ve mantıksal olarak ilişkilidir. Bu asla birinci/ikinci mekân dilinin kullanılmaması gerektiği anlamına gelmez. Toplumsal ilişkiler ve mekânsal düzenlemeler bazen biri öteki ile görece özerk ya da gerilim içerisinde gelişir; dolayısıyla karşılıklı dışsal etkilerini izlemek genellikle faydalıdır.

Şunu eklemeliyim; bence Marksistler toplum ile mekân arasındaki ilişkiyi açıklamada, mekânın belirli sonlu düzlem ve yerkürenin ekosistemi içerdiği yerde, dikkatli olmaları gerekir. Lefebvre’den Harvey, Neil Smith ve Phil O’Keefe’ye Marksistler mekânın ve (ekosistem anlamında) doğanın toplumsal inşasından söz etmektedir. Evet, toplumsal pratikler şüphesiz kendi uygun mekânlarını inşaa ederler. Fakat materyalistler olarak şunu not etmeliyiz; bütün bu toplumsal-olarak yaratılan mekânsallıklar yerküre üzerinde birlikte var olmak zorundadır. Daha açık ifade ile, bu birlikte varoluş önemsiz değildir! Benzer bir şekilde, toplumsal pratikler ekosistemi radikal biçimde değiştirir. Fakat ekosistem insan etkisine mantıksal olarak önsel olan kendi maddi mantıklarına sahiptir; insanlar *sadece* bu ekosistemi (kimya, fizik ve biyolojinin temel yasaları anlamında, ilaveten ‘doğa’) yaratır.

Toplumsal mekân ve doğayı bütünüyle inşaa ettiği yönündeki kibirli fikir bence, (insan doğası da dahil) doğanın Althusseryan Marksizm içerisinde marjinalleşmesinden türemektedir. Benim yaklaşımım, ekoloji *politikaları* bir kenara bırakılsa bile, bütünüyle *analitik* bir bakış açısından ‘mekânın ve doğanın toplumsal inşasına’ yerkürenin yüzeyinin getirdiği sınırları belirtmenin gerekli olduğudur.

P: Mekânı Marksist bir bakış açısıyla ele alan önemli isimlerden biri olan Da-

5 Toplum ile mekân arasındaki ilişkinin eleştirel coğrafyacılar arasında yaygın kavramsallaştırma biçimi. Birinci mekân ile mekânın toplumsal olanı ifade ettiği işaret edilirken (örneğin sınıf, ırk ve cinsiyete dair eşitsizliklerin mekânsal dışavurumları) ikinci mekân kavramı ile mekânın toplumsal ilişki biçimlerinin oluşumunda ve sürdürülmesindeki rolüne vurgu yapılır (örneğin toplumsal eşitsizliğin ifadesi olarak farklı sosyal çevrelere sahip yaşam/konut alanlarının farklı toplumsal konumları sürdürmede etkin olması). Öte yandan, bu ifade tarzını izleyerek kimi yazarlar mevcut mekân inşasının karşısında, dışında ya da ötesinde ‘başka’ mekânlara ya da direniş mekânlarına işaret etmek için ‘üçüncü mekân’ [third space] kavramını kullanır [Ç.N.]

vid Harvey, *Sermayenin Sınırları* [*The Limits to Capital*] kitabında bizlere mekânın (yersel altyapılar, coğrafi sabitler/çözümler) sermaye birikiminin zorunlu bir yönü ve momenti olduğunu gösteriyor. Harvey'in mekâna yönelik değerlendirmeleri kısmen zamana ilişkin Marksist fikirleri geliştirmesinden kaynaklanıyor. Örneğin, 'toplumsal olarak gerekli devir zaman' kavramı ile Harvey sermayenin devir zamanı azaltma arayışında mekânsal altyapılar oluşturma-bozma-yeniden oluşturmaya vurgu yapmakta. Harvey'in kapitalist toplumsal ilişki ile mekân arasındaki ilişkiye dair katkılarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

JG: Öncelikle şunu söylememe izin verin: mekânsal meselelerin Marksist ekonomi çalışmalarına dahil edilmesinin tarihini düşünürken, son elli yılda Marksist iktisatçılar tarafından emperyalizm ve dünya ekonomik sistemi üzerine yapılan çalışmaların unutulmaması gerekir (örneğin, Amin, Frank, Emmanuel, Mandel, ve daha genç kuşaktan Hugo Radice, Robert Brenner ve Richard Bryan'ın çalışmaları). Bu yazarların mekân ile uğraştıklarından kimi zaman söz edilmez; çünkü 'coğrafyacı' değildirlir ve aslında toplumsal mekânın soyut kuramsallaştırmasıyla ilgilenmezler. David Harvey önemli çalışmalarında bunu başarıyla gerçekleştirmiştir. Onun *Sermayenin Sınırları* çalışması, üst bir soyutlama düzeyinde ve sistematik bir biçimde Marksist değer kuramını mekân içerisine yerleştirmeye girişir. Bunu yaparken, emperyalizm ve dünya kapitalizmi üzerine Marksist literatürde kimi zaman örtük olan kavramları inceler ve göz önüne serer. *Sermayenin Sınırları* oldukça önemli bir kitaptır; çünkü sadece sermayenin kendini mekânda yeniden ürettiğini değil, aynı zamanda sermaye birikimi ve sınıf ilişkileri içerisinde mekânda ve mekân yoluyla görünen bir çok *çelişki* tipini inceler. Çelişkilerin incelenmesi ve gösterilmesi, Kapital'de olduğu gibi kitabı bütünüyle anti-kapitalist kılar⁶.

Harvey'in çalışması bir dizi bağ yoluyla kapitalist mekân ekonomisini oldukça görkemli biçimde irdeler. Harvey, hem kapitalist üretimi mekân boyunca örgütleyen hem de dağıtan yer rantını inceler. Sermayenin farklı döngülerinin -üretken, mülk, para ve meta sermaye- mekânsallıklarını gösterir ve bu mekânsallıklar arasındaki farklılıkların bu bağımlı döngüleri nasıl bozduğunu araştırır. O bu döngülerin belirli yerlerde (bölge, ulus, vb.) sınırlı ve geçici uyum düzeylerinin nasıl başarabileceği üzerine düşünür. Böylelikle Harvey mekânda üretken sermaye, mülk ve toprak sermaye, emek gücü ve onun konut ve diğer hizmetler yoluyla yeniden üretiminin belirli biçimleri ve bütün bunların devlet tarafından düzenlenmesi arasındaki ilişkilerin, nasıl birikimi sağlayan az çok uyumlu bir bileşim oluşturabileceğini inceler. Bununla birlikte Harvey belirli yerlerde yoğunlaşmış sermayenin aşırı birikiminin nasıl değersizleşme, sermayenin başka mekânlara transferi ve mekânsal işbölümünün yeniden belirlenmesi ile sonuçlanabileceği üzerine de düşünür. Ser-

6 Harvey'in sözünü ettiğimiz kitabını, '20. yılında *Sermayenin Sınırları*' başlıklı sempozyumda değerlendirmiştim. Praksis okuyucuları Harvey'in bu kitabı üzerine değerlendirmelerim için şu çalışmaya bakabilir: 'The Relevance of *The Limits to Capital* to Contemporary Spatial Economics: For an Anti-capitalist Geography', *Antipode*, 36 (3) 512-26, 2004.

mayenin kendi birikim sorunlarını karşılamak için mekânsal hareketliliği nasıl kullanabileceğini işaret eden ‘mekânsal çözümler’ [spatial fixes]⁷ nosyonu bu noktada devreye girer. Bence bu kavramı kullanırken dikkatli olmak gerekir: Bazı yazarlar kapitalizmin kriz eğilimlerine karşı mekânsal çözümlerin var olduğunu belirterek bu kavramı işlevsel bir biçimde düşünür, buna karşın Harvey bu kavramı yeni sorunlara yol açan ve kriz eğilimlerini yeni biçimler içerisinde yeniden üreten sermayenin dinamiğine vurgu yapar.

Harvey’in *toplumsal olarak gerekli devir zaman* kavramı, iletişim altyapı yatırımlarına ilişkin tartışmalarından çıkar. Bu tür yatırımlara yönelik en önemli baskının sermayenin metaların uzak piyasalara dağıtım maliyetini düşürme isteği ve metaların ulaşımını hızlandırarak onlara bağlı sermayeyi azaltma yani devir zamanı azaltma arzusu olduğunu ileri sürer. Harvey ile şu konuda hem fikir olabilirim; bütün bunlar, malların ulaşımı ve metalaşmış hizmetlerin elektronik dağıtımına yönelik temel yatırım dinamiklerini oluşturur. Bununla birlikte bireysel sermayelerin kendi devir zamanlarını azaltma yönündeki istekleri sermaye için *toplumsal olarak gerekli* bir devir zamanının var olduğunu işaret etmez. Sermayenin devir zamana ilişkin unsurları oldukça çeşitlidir; şirketler, sermaye yoğunluğunun arttırıldığı zamanlarda genellikle olduğu gibi, devir zamana ilişkin unsurları kimi zaman artırmayı seçebilir; farklı kâr oranlarına ilişkin durumun aksine, farklı devir zamanlarının eşitlemesini sağlayan bir toplumsal süreç yoktur. Dolayısıyla bence, Harvey’in çalışmasının önemi bu kavramda saklı değildir.

Harvey altyapı yatırımlarının nasıl bir yandan yersel ekonomilerin rekabetini güçlendirebildiğini diğer yandan mekânsal işbölümünün yeniden biçimlendirilmesinin önünü açarak onları dağıttığını göstermeye devam eder (Altyapı yatırımlarının Keynesyen alkışçılarınin öğrenmede oldukça başarılı oldukları bir şey!). Harvey daha sonra, *Postmodernliğin Durumu*’nda kapitalizmin tarihi içerisinde bu sürekli-değişen mekânsallıkların kültürel dönüşümlerle nasıl yakından ilişkili olduğunu göstermeye devam etti.

1982’de yayımlanışından bugüne, sunduğu oldukça zengin olanaklara rağmen, *Sermayenin Sınırları*’nın merkezi temaları kent ve bölge araştırmaları içerisinde güçlü bir biçimde ele alınmamıştır. Bu, şüphesiz bu alanda 1980’lerden itibaren akademisyenler arasında görülen sağa doğru genel kaymadan kaynaklanmaktadır. Bana göre Harvey’in mekâna ilişkin çalışmalarındaki en önemli eksiklik, yerler [territories] içinde ve arasında sermaye ile emek arasındaki ilişkilere yönelik değerlendirmeleridir. Sanırım Harvey’in sınıf mücadelesini ve onun çeşitliliği ve karmaşıklığını önemsizleştirmesinin önemli bir nedeni, 1980’lerde bir dönem sözkonusu karmaşıklığı büyük ölçüde silen düzenlemeci post-Fordizm nosyonunu kullanmasıdır. Bununla birlikte şu doğrudur: 1990’lardan itibaren Harvey, işçilerin ve yer-

7 Harvey bu kavram ile toplumsal çelişkilerin hem belirli bir ‘çözümüne’ hem de bu çözümün belirli bir mekânsal sabitlemede bulunduğuna işaret eder. Dolayısıyla, ‘spatial fixes’ kavramını ‘çözüm(ler)’ karşılığını geride bırakmayan şekilde çevirmeyi daha uygun bulduk [Ç.N.]

leşimcilerin örgütlenmesinin gerekli mekânsal ölçeği üzerine yapılan tartışmalara katkısı yoluyla, sınıflar-arası ilişkilerle ilgilenmiştir. Fakat ne işyeri ve yerellik ölçeklerinde derinlemesine sermaye-emek ilişkilerini ne de yerler arasında bu ilişkilerin eşitsiz ve bileşik gelişimini ele almıştır. Bu nedenlerden dolayı kimi radikal tarihçilerin çalışmalarına ve sanayi yatırımları ve emek ilişkilerinin mekânsallığı üzerine 1970’lerde ve 1980’lerde Dooren Massey, David Gordon ve Andrew Friedman gibi Marksistlerin yaptığı çalışmalara bakmak gereklidir. Benim bazı çalışmalarım da sözünü ettiğimiz sermaye-emek ilişkilerine ve onların yerellikler içinde ve arasında nasıl inşa edildiğini incelemeye çalışmaktadır⁸.

P: Bu bölümde son olarak mekân ve toplum ilişkisini kavramsallaştırmada yöntemsel sorunlara ilişkin konuşmak istiyoruz. Harvey çalışmalarının birinde şöyle önemli bir soru sorar: “Coğrafi mekân daima somut ve yerel olanın alanıdır. Marx’ın tanımladığı kapitalist birikim kuramının evrensel ve soyut belirlemeleri çerçevesinde somut ve yerel olanın kuramını oluşturmak mümkün müdür?” Harvey’in, sizin de az önce belirttiğiniz gibi, bunun mümkün olduğuna ilişkin özgün bir yanıtı olduğunu biliyoruz. Öte yandan, Andrew Sayer “mekâna ilişkin kuramlaştırmanın kendisinin büyük ölçüde belirli kümelenmelerin bir soyutlamasını gerektirdiğini” söyleyerek, somut ve yerel olanın soyutlaması yoluyla bir mekân kuramının oluşturulabileceğini ileri sürer gözükmekte. Aslında mekânın kuramsallaştırmasına ilişkin bu iki farklı vurgu önemli bir yöntem tartışmasını içeriyor gibi. Bu çerçevede Marksist coğrafya alanına baktığımızda eleştirel gerçekçi yöntemin önemli ölçüde ilgi çektiğini söyleyebiliriz. Eleştirel gerçekçilik ‘altta yatan nedensellikler’ [underlying causalities] kavramıyla tek bir inceleme nesnesini farklı soyutlama düzeylerinde irdeleme olanağı sunmakta. Bununla birlikte J. Michael Roberts bu sayıda çevirisini yayımlayacağımız makalesinde⁹, eleştirel gerçekçi yöntemin Marksist coğrafya alanında yaygın kullanımını dikkate değer biçimde eleştirmekte; eleştirel gerçekçiliğin zorunlu, genel ve soyut olan ile olumsal, özel ve somut olan arasındaki içsel ilişkileri ihmal ettiğini, ve böylelikle mekânı somut ve olumsal olanın alanı ile sınırladığını ileri sürmekte. Mekân ile toplumun ilişkisini kavramsallaştırmada eleştirel gerçekçi yöntemin kullanımına ilişkin sizin değerlendirmeleriniz nelerdir? Sizce eleştirel gerçekçi yöntemin Marksist bir coğrafya kuramının oluşturulmasında katkıları ya da sorunlu tarafları nelerdir?

JG: Evet, Sermayenin Sınırları’nda incelediği süreçlerde olduğu gibi Harvey açık bir biçimde mekânsal değerlendirmelerin soyutlamanın oldukça üst düzeyine dahil olduğunu düşünür. Sayer ise, eleştirel gerçekçi yönetime yaslı çalışmalarında, belirli somut kümelenmelerden ayrı ‘mekânın kendisine ilişkin’ kuramsallaştırmanın olası ya da üretken olduğu konusunda şüphelidir. Bana göre Harvey doğru bir pozisyonudadır. Eleştirel gerçekçilik radikal toplum kuramına önemli katkılar yap-

⁸ Bu konuda şu kitabıma bakılabilir. *Work, Locality and the Rhythms of Capital*, London: Continuum/ Routledge, 2003.

⁹ J.M.Roberts, ‘Eleştirel Mekânsal Soyutlama? Eleştirel Gerçekçi Coğrafya İçinden Bir İddiaya İlişkin Marksist Gözlemler’ bu sayıda [Ç.N.].

maktadır. Soyutlama ve zorunlu ilişkiler nosyonunu sadece ampirisizm ve pozitivizm gibi toplum kuramında hakim yaklaşımlara değil, aynı zamanda postmodern düşüncenin saldırısına karşı da savunur. Doğru olarak, somut olanın soyutlamalardan oluşturulabileceğini, ve aslında oluşturulması gerektiğini, ileri sürmektedir. İçerisinde mekâna ilgi gösterenlerin de olduğu bir çok eleştirel gerçekçi yazar yararlı çalışmalar üretmiştir.

Fakat bence eleştirel gerçekçilik, en azından Sayer'in yaklaşımında, soyut ile somutun ayrımını bir ikilik biçiminde kavramanın sıkıntısını çekmektedir. Sanırım bu 20. yüzyılda ana akım İngiliz felsefesinde zorunlu olan ile olumsal olanın ikilik biçiminde kavranışından gelmektedir. Eleştirel gerçekçiliğin temel sorununun bu olduğu konusunda John Michael Roberts ile hemfikirim. Zorunlu ilişkileri de içeren soyutlamaların hem farklı süreçleri birleştirerek ('üst-belirlenim') hem de soyutlamalar içerisinde çeşitli potansiyelleri geliştirerek somut olana *doğru geliştigi* bir diyalektik yaklaşım gerekli. Bu yaklaşım, soyut yapılar ve süreçlerin içsel olarak *çelişkili* olabileceğini kabullenmeyi gerektirir; böylelikle daha somut süreçlere doğru gelişimleri, zaman içerisinde değişmeye neden olan hem çeşitlilik (mekânsal çeşitlilik dahil) hem de gerilimleri bulacaktır. Böyle bir yaklaşım içerisinde 'mekânın somut olanın mı yoksa soyut olanın mı düzeyinde düşünülmesi gerektiği' sorusu içerdiği ikilikten dolayı yanlış bir soru olarak görünecektir. Aksine, mekân en soyut olandan bütünüyle somut ve özel olana kadar her düzeyde potansiyel olarak vardır.

Dolayısıyla, özellikle kapitalist politik-ekonomik ilişkilerin mekânsallığı düşünülürse, mekânın soyutlamanın oldukça üst bir düzeyinde 'zaten' var olduğunu ileri sürebilirim¹⁰. Daha önce belirttiğim gibi, özel mülkiyetin burjuva biçimi mekânın parsellenmesini içerir. Sermaye ile emek arasındaki en temel ilişki (hem ayrışmaları hem de birbirlerine bağımlılıklarının biçimi), işyerinin evden mekânsal ayrımını işaret eder; bu ayrım sermaye ile emeğin tanımlanması için gereklidir, fakat aynı zamanda bu ilişkide sistematik sorunlara ve tahribata neden olur. Bir metanın değerinin oluşumu, metanın üretildiği belirli mekânlardan soyutlanmasını ve eşitlenmesini içerir. Benzer bir biçimde değer, çoğalmaya eğilimli salt niceliği olarak sermaye kavramı, sermayenin mekânda serbest dolaşım kabiliyetini, mekânsal özelliklerden soyutlanmayı ve sınırsız bir mekânsal ufku işaret eder. Mekânsallığın bu çok soyut biçimleri temelinde, bir ölçüde daha somut biçimler gelişir. Bunlardan biri, farklı mekânsal dinamikleriyle üretken sermaye ile para sermaye arasındaki ayrım ve bağımlılıktır. Bir diğeri yersel ekonomik uyumun gelişimi ile farklı sermaye biçimlerinin -özellikle salt niceliksel değer olarak sermayenin mekânsal soyutlanması tarafından ifade edilen aşırı hareketliliğinin- çelişkili ilişkisidir. Bu biçimler içerisinde, mekân her düzeydeki değerlendirmelerin içerisinde yer bulacaktır. Hem mekânsal biçimleri hem de mekânsal dayanakları ile çelişkiler açığa çıkarılabilir.

¹⁰ Mekân ve kapitalist ekonomi arasındaki ilişkiyi şu çalışmamda ayrıntılı bir biçimde ele almıştım: 'Structure, System and Contradiction in the Capitalist Space Economy', *Environment and Planning D: Society and Space*, 9, 433-49, 1991.

Bu yolla, bazen ilave, olumsal mekânsal hususları sunan, belirli örneklerin bütünüyle somut incelemeleri geliştirilebilir. Aksine, Sayer'ın mekânın sadece olumsal biçimlere dahil edilmesi görüşü onun olumsal/zorunlu ilişkilerin *zıtlıklar halinde* [dichotomous] ele alış tarzından kaynaklanıyor gözükmemekte.

Ölçek Kavramı ve Kapitalizmin Yeniden Ölçeklendirilmesi Üzerine

P: Mekân üzerine bahsettiğimiz ilgi, 1990'lardan itibaren ölçek kavramı etrafında yoğunlaşmış durumda. Marksist coğrafya alanında önde gelen isimlerden biri olan Neil Smith, coğrafi ölçeğin mekânsal farklılıkların nasıl meydana geldiğini anlamak için oldukça önemli olduğunu ileri sürer. Fakat ölçek kavramının sözü edilen önemine karşın coğrafya yazınında oldukça müphem biçimlerde kullanıldığını da görüyoruz. Günümüzdeki toplumsal-ekonomik-politik ilişkilerin dönüşüm sürecini ölçeksel yenden yapılanma olarak değerlendiren Neil Brenner, örneğin, beşeri coğrafya alanındaki araştırmaların ölçek kavramını yer [place], bölge [territory] ve mekân [space] gibi diğer coğrafi kavramlarla karıştırmakta olduğunu söylemekte ve ölçek kavramının aşırı genişletilmesinden sakınmak gerektiğini ısrarlı bir biçimde vurgulamakta. Bu nedenle Brenner, ölçek kavramının "iççe geçmiş yersel birimlerin hiyerarşik yapıları içerisinde toplumsal sistemlerin ve ilişkilerin dikey dizilişleri"ni işaret etmek için kullandığını belirtmekte ve ölçek kavramı üzerine coğrafyacılarla sıkı bir tartışma yürütmekte. Derгимizin ilerleyen yazılarında bu tartışmayı okuyucularımıza aktarmaya çalıştık. Ölçek üzerine konuşmaya başlarken öncelikle sizin Brenner'in değerlendirmelerine nasıl baktığınızı sormak istiyoruz? Bu bağlamda yer, mekân ve ölçek kavramlarını ve aralarındaki ilişkiyi nasıl kavramsallaştırdığınızı bizlerle paylaşır mısınız?

JG: Coğrafi terimler oldukça kaygandır ve farklı yazarlar tarafından farklı biçimlerde kullanılır. Ben 'mekân'ı bütün coğrafi fenomenleri kapsayıcı bir terim olarak kullanıyorum; bazı yazarlar, bu terimi benim -bilinen anlamıyla- 'mesafe' ya da 'ayrım' olarak adlandırdığım şeyi ifade etmek için kullanır. 'Yer' [place] terimi genellikle küçük bir alanı ifade etmesine ve sıklıkla anlam ve hissiyata ilişkin tartışmalarda kullanılmasına karşın, ben 'yer', 'bölge' [territory] ve 'alan' [area] kavramlarını çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanıyorum. 'Ölçek' [scale] kavramı ise, en temel tanımıyla üzerinde belirli toplumsal süreçlerin ortaya çıktığı alanların boyutlarına dair niteliksel farklılıkları anlatır. Bu nedenle ölçek kavramı başka herhangi bir mekânsal terime indirgenemez.

Brenner, ölçeğin tümüyle ilişkisel bir tanımını benimseme yanlısıdır. Ona göre, 'bir yerin ölçeği' (ister genel ister özel anlamda düşünölsün) kendinde bir anlam taşımaz. 'İki ya da daha fazla farklı ölçek', toplumsal pratikler bu ölçeklerin yerlerini [territories] ilişkilendirdiği ve bu yerlere belirli roller verdiği için anlam taşır. Evet; farklı ölçeklerdeki toplumsal süreçler *arasındaki ilişkinin* daima önemli olduğu ve bir ölçekte yer alan süreçlerin diğer ölçeklerdeki ilişkiler dışarıda bırakıldığında yeterince anlaşılamayacağı konusunda, burada Brenner ile aynı fikirdeyim.

Örneğin belirli bir yerellikte bir imalat sektörünün iç işleyişi ve ilişkileri, daha geniş mekânsal ölçeklerde işleyen gerek nihai piyasalar gerek sermaye akışları tarafından çoğunlukla güçlü bir biçimde belirlenir. Ne var ki, Brenner'ın yaklaşımının belirli bir ölçeğe *içsel olan* toplumsal ilişkileri ve bağılılıkları önemsizleştirdiğini düşünüyorum. Verili bir yer ve zamanda belirli ilişki türleri bazı ölçeklerde diğer ölçeklere göre genelde daha fazla öne çıkar. Şurası açık ki, her ölçeğin bu rolü bir ölçüde başka ölçeklerdeki süreçler tarafından 'tayin edilebilir'. Fakat bu rolün *o ölçeğe içsel olan süreçlerin mekânsallığı* içinde de temellenmiş nedenleri vardır. Örneğin yerel ölçek, işyeri dışında günlük yeniden üretimin gerekliliği ve günlük işe gidiş-gelişe ilişkin maddi sınırlılıklar nedeniyle, emek gücü ve onun ücretli çalıştırılmasının yeniden üretimi için dünya imalat sanayileri içinde ayrıcalıklı bir ölçek durumundadır. Bu ve başka içsel süreçler dolayısıyla yerel ölçek (verili bir yer ve zamanda) belirli bir toplumsal nitelik kazanır. Bu nedenle üretim süreçlerindeki toplumsal ilişkilerin ölçeksel bölünmesini anlamak için her bir ölçek içerisindeki ilişkilerin özü, niteliksel uzaklıkları ve belirli büyüklükte bir yere gömülü olmaları hesaba katılmalıdır. Dolayısıyla Brenner'ın çoklu-ölçek ilişkisi olarak ifade ettiği farklı ilişkilerin farklı ölçeklere dağılımı, her bir ölçeğin mantığı tarafından sınırlandırılır¹¹.

Bu noktayı biraz daha açmakta fayda görüyorum. Son yıllarda, belirli bir ölçeğin başka ölçeklerdeki pratiklere nüfuz etmesi kadar, bu ölçeğin doğası ve ona içkin olan toplumsal-mekânsal pratikler üzerine de düşünmeyi önemli bulmaya başladım. Örneğin, gelişmiş modern toplumlarda yerelliğe dair ölçeğin mantığı nedir? Başka ölçeklerden *ziyade bu* ölçeğe sahip olan toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal süreçler nelerdir? Bu, analitik olarak, yerel-ölçek mesafelerinin ve yerel yığılmaların toplumsal aktörler için nasıl yararlı ya da sınırlayıcı oldukları ile ilgilidir. İdeolojileri de içeren belirli toplumsal süreçlerin yerel ölçeği nasıl 'kullandığı' sorusu sorulabilir¹². Kanımca bu, ölçek sorusunu ortaya atmanın değerli ve faydalı bir yoludur.

P: 1970'lerden bu yana toplumsal ilişkiler ulus-üstü ve ulus-altı mekânların inşası yoluyla farklı mekânsal düzeylerde yeni bir diziliş içerisinde biçimlendirilmeye çalışılmakta, başka bir ifade ile toplumsal ilişkiler 'yeniden ölçeklendirilmekte'. Çalışmalarınızda bu yeniden ölçeklendirme sürecini ele alıyor ve hakim kuramsal yaklaşımları (özellikle kurumsalcı ve düzenlemeci görüşleri), kapitalist toplumsal ilişkilerin çelişkili, farklı ve mücadele-itkili yönlerini ihmal ettikleri için eleştiriyorsunuz. Ve Marksist değer kuramından hareketle, çelişkili toplumsal ilişkiler üzerinde kendi kendine genişleyen bir değer olarak sermaye ilişkisini vurguluyor; yeniden ölçeklendirmelerin içerisindeki

11 Bu noktayı bu sayıda yayımlanacak olan makalemden de vurguluyorum. Bkz. 'Değişen Sınıf İlişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki'.

12 Bu konuyu şu çalışmamda daha geniş olarak ele aldım. Bkz. Jamie Gough and Aram Eischenschitz, 'The Construction of Mainstream Local Economic Initiatives: Mobility, Socialisation and Class Relations', *Economic Geography*, 76 (2) 178-95, 1996; Jamie Gough, 'The Genesis and Tensions of the English Regional Development Agencies: Class Relations and Scale', *European Urban and Regional Studies*, 10 (1) 23-38, 2003.

çelişkilere ve farklı biçimler içerisinde yeniden dizilişine işaret ediyorsunuz. Yeniden ölçeklendirmeye yönelik eleştirel yaklaşımlar içerisindeki hakim görüşlere itirazlarınızı açıklayabilir misiniz? Ölçeklendirme süreçlerine ilişkin Marksist bir kuramsal çerçeveye nasıl formüle edilebilir?

JG: Günümüzdeki yeniden ölçeklendirmelere ilişkin en yaygın betimleme biçimi, iletişim ve bilgi-işlem süreçlerinde yaşanan ve topluma dışarıdan nüfuz eden teknolojik değişimlerin az ya da çok doğrudan etkisi üzerine kuruludur. Bu betimleyiş kamusal ve popüler söylemde ve bazı burjuva akademisyenler arasında egemen niteliktedir. Bu nedenle ciddi bir analiz için aşılması zorlu bir engel oluşturur. Kurumsalcılar ve sosyo-ekonomik kuramcılar için de somut teknolojik değişimler önemlidir, fakat onlara göre bu değişimler, sırasıyla, güçlü ‘toplumsal’ ve ‘siyasal’ araçlara sahip ekonomik süreçlere eklenlidir. ‘Toplumsal’ olan ve ‘politik’ olan, *temel olarak* ekonomik olanın dışındaymış gibi kavranır; kapitalist ekonominin, zaten-her daim toplumsal ve politik olduğu gerçeği kavranmaz. Bu nedenle örneğin sınıfsal, cinsel ya da ‘ırksal’ çatışma biçimlerinin varlığı kabul edilse bile bunlar kapitalist ekonomilere içkin olarak görülmez. Keynesyen gelenekte politik amaç, toplumsal çatışmaları azaltmak ve somut kullanım değer terimleri içinde kavranan ‘ekonomik verimliliği’ artırmak, böylelikle kâr artışlarını sağlamaktır. Bu nedenle kurumsalcılar, toplumsal çatışmaları azaltacak *ve* kârlılığı artıracak siyasal düzenlemeleri ya da “yönetişim” reformlarını önerebilmektedirler. Yeniden ölçeklendirme, temelde ekonominin teknik-organizasyonel verimliliği ile yönlendirilen bir şey olarak görülür; örneğin bölgeler yeni bir rol kazanmıştır, *çünkü* firma-içi ilişkiler ve bölgeler içindeki bilgi akışları rekabet açısından giderek önemli hale gelmiştir. Kurumsalcılar, bölgesel yeteneklerin oluşumunu güçlendirme, işçilerin verimliliğinde hiçbir temeli olmayan sosyal ayrımcılıklara karşı durma, ya da bilgi transferi için kurumlar geliştirme gibi yollarla bu tür verimlilik kazanımlarını artırmayı amaçlayan siyasal reformları savunurlar. Bu nedenle kurumsalcılar, ekonomik olanın ‘politik’ bir okumasını sunma iddiasını taşıdıkları halde, onu esas olarak özel mülkiyet ve sömürü ilişkilerinden soyutlanmış apolitik bir yoldan kuramlaştırır. Bu nedenle yeniden ölçeklendirme kavrayışlarında da, yeniden ölçeklendirmenin toplumsal iktidar tarafından yönlendirilen biçimleri ihmal edilir¹³.

Bence yeniden ölçeklendirmeye ilişkin düzenlemeci açıklamaların temel sorunu, düzenlemecilerin kapitalizmin kriz eğilimlerini etkin bir şekilde kontrol altında tutan ve erteleyen, aşağı yukarı istikrarlı dönem biçimleri arayan başlangıç noktasıdır. Dolayısıyla yeni ölçeksel düzenlemeler, böyle bir biçimi ne ölçüde kazandıklarını görmek için incelenir; eğer bu düzenlemeler bu tür bir istikrar vaadinde bulunuyorsa, bu durumda onlar, daha önce bahsettiğim gibi terimin -içerisinde ‘çözüm/sabit’[fix] olanın her daim-zaten çelişkili olarak görüldüğü- Harvey’in kullandığı biçiminden uzaklaşarak, ‘mekânsal sabitler/çözümler’ [spatial fixes] olarak

13 Jamie Gough and Aram Eisenschitz with Andrew McCulloch, *Spaces of Social Exclusion*, Abingdon: Routledge, 2006, Bölüm 11.

kavramlaştırılır. Evet, şu doğrudur; 1990'lı yıllardan bu yana bir çok düzenlemeci bu tür eleştirilere, istikrarlı rejimlerin rolünü zayıflatma, şimdiki yeniden ölçeklendirmeleri geçişsel ve belirsiz olarak resmetme ve sınıf mücadelesine bazı roller verme yoluyla karşılık vermektedir. Fakat düzenlemeci açıklamalara daha fazla dinamizm katma yönündeki bu çabalar, düzenlemeci kuramın bir başka temel varsayımı, yani iki ayrı, ayrılmış olarak verili yapılar, ekonomi ve devlet (ya da 'birikim rejimi' ve 'düzenleme tarzı') ile karşı karşıya kalır. Althusserci tarzda devlet, toplumsal iktidar ilişkilerinin özellikle de sınıf ilişkilerinin bir momentu olmaktan daha çok, temelde kurumsal terimlerle betimlenir. Bu nedenle yeniden ölçeklendirmeye ilişkin düzenlemeci açıklamalar, "ekonomik" süreçleri güçlendirici dinamikler (teknolojiler, üretim tarzları, ticaret, para akışları) olarak görme ile özellikle 'politik' (devlet) süreçleri kilit kabul etme (ulus devletin altının oyulması [hollow out], yönetişimin yeni ulusüstü ve bölgesel biçimleri vb.) arasında salınır. Bu iki tür açıklama tarzı, bağdaştırılamaz ya da sentezlenemez çünkü her ikisinin de temelini oluşturan şey, yani sınıf mücadelesi, analitik başlangıç noktası değildir. Düzenlemeci açıklamalar, iç içe olmalarına rağmen, 'ekonomik' ve 'politik' değişimleri temelde birbirlerine dışsal olarak kavrar, ve bu noktadaki ortak yaklaşımları nedeniyle çoğu zaman kurumsalcı açıklamalarla benzeşirler¹⁴.

Politik-ekonominin yeniden ölçeklendirilmesine yönelik Marksist bir yaklaşım, çağdaş kapitalizmin sosyo-mekânsal ilişkileri ve süreçlerine dayalı olmayı gerektirir (Geçmeden şunu söylemem gerekebilir: sözkonusu ilişkiler ve süreçler biçimsel coğrafi kategoriler bakımından sadece yeniden ölçeklendirmeler içinde değil, aynı zamanda yersel eşitsiz gelişme ve yerler arasındaki ekonomik ve politik akışlar içinde de açıklanır; ama ben burada ölçeğin 'penceresi'nden konuşacağım.) Politik ekonominin toplumsal ilişkileri, *her* ölçekte işler: ev içi yeniden üretim ve komşuluk; yerel emek piyasaları; (ölçekleri sektörlerle göre büyük ölçüde değişen) üretken sermayeler arasındaki işbirliği ve rekabet yerleri; para sermaye akışının ve arz edilen nihai piyasaların ölçekleri; işyerinden küresel olan işçi örgütlerinin ölçekleri. Bu ölçekler içinde, özellikle de daha büyük olanlarda, mekânsal eşitsiz gelişme söz konusudur; bu yüzden, örneğin para sermaye akışının ölçeği esas itibariyle küresel olabildiği halde, oldukça farklı üretim yerleri arasında akmaktadır. Politik ekonominin farklı görünümünün ölçekleri oldukça farklı olmasına ve her biri sektörler arasında net bir şekilde farklılaşmasına karşın, bütün bu ölçekler sermaye döngüsünün zorunlulukları (M-Ü-M-P vb.) tarafından karşılıklı olarak eklenirler. Farklı ölçeklerdeki süreçler arasındaki bu *zorunlu* ilişkiler nedeniyle, hiçbir ölçek diğerlerinden daha önemli değildir. Dolaşısıyla (bugün bile) küresel ölçeğin diğerlerinin hepsini yönettiği ya da inşa ettiği söylenemez; çünkü daha alt düzeyde yer alan mekânsal ölçeklerdeki toplumsal ilişkiler, emek gücünün yeniden üretiminin büyük ölçüde yerellikler içinde gerçekleşmesi gibi, bütün sermaye döngüsünün zorunlu bir momentidir. Bunun en önemli sonucu, devlet müdahalesinin ve piyasa-dışı diğer yönetim biçimlerinin *her* ölçekteki gerilimlere

14 Dipnot 3'de belirttiğim çalışmamda Düzenlemeci Okulu da ele almıştım.

cevap verebilmesidir. İçinde bulunduğumuz dönemde küresel akışların önemine rağmen daha küçük ölçeklerdeki müdahalelerin hâlâ bir mantığı vardır.

Marksistlere göre farklı ölçeklerdeki bu mekânsal-toplumsal ilişkiler, daima *iktidar* ilişkileri olmuştur: sermaye ve emek arasında, emek kesimleri arasında (cins, etnisite), farklı sermayeler ve sermaye fraksiyonları arasında. Bu toplumsal ilişkilerin mekânsallığı, özellikle de ölçeklendirilmesi, söz konusu iktidar ilişkilerinin nasıl işlediği ve nasıl değiştiğinin içkin ve temel bir parçasını oluşturur. Bu ölçeksel politikalar, sermaye döngüsünün farklı parçaları farklı ölçeklerde işlediğinden ve ayrıca yersel ekonomileri oluşturan sektörlerin farklılıklarından dolayı, her zaman karıştırılır. Ekonominin belirli yönlerinin yürütüldüğü ölçek, toplumsal aktörler (bireysel firmalar ve hatta bireysel işçiler ve de sermaye ya da işçi kolektifleri) tarafından az çok bilinçli bir şekilde değiştirilebilir. Bu, bir verimlilik mantığını izleyebilir (örneğin, firmaların ölçek ekonomileri kazanmak için yukarıya doğru ölçeklenmenin peşine düşmesi) ya da kendi iktidarlarını güçlendirme amaç edinilebilir (kendi çalışanları üzerinde disiplin kurmak amacıyla ölçeğini genişleten firmalar örneğinde olduğu gibi). Belirli devletler ve onların mekânsal ölçekleri sermaye ve emeğin gerçekleştirdiği bu ölçek değişimlerini ‘izleyebilir’ ya da ‘izlemeyebilir’. Fakat, sanırım söyleşinin ilerleyen bölümlerinde devletin sermaye ve emek ile ilişkisini tartışacağız.

P: Günümüzdeki yeniden ölçeklendirmeler üzerine çoğu çalışma, süreci genel ve kapsayıcı bir ‘neoliberal’ nitelemesi ile değerlendiriyor. Çalışmalarınızda bu yaklaşım biçimini, sermayenin (ve kimi zaman işçilerin) benimsediği stratejilerin çeşitliliğini hafife aldığı gerekçesiyle eleştiriyorsunuz. Ve bu süreçte farklı ölçeksel özellikler içeren, ilişkili fakat farklı iki stratejinin varlığına işaret ediyorsunuz: neoliberal strateji ve üretkenlik yanlısı yersel bütünleşme stratejisi. Yaklaşımınızın kapitalist toplumsal ilişkileri incelemede ve aynı zamanda anti-kapitalist mücadeleleri örmeye bizlere ne sunduğunu anlatabilir misiniz?

JG: Solda yer alan bir çok kişi, devletlerin ve kapitalistlerin günümüzdeki *bütün* eylemlerini katıksız ve basit biçimde neoliberal görmekte. Evet, 1980’lerden bu yana neoliberalizmin dünya çapındaki hakimiyetini göstermek ve neoliberalizmin mantığını emeği sermayenin disiplinine tabii kılma stratejisi olarak kavramak kesinlikle çok önemli. Fakat bu stratejinin sermaye için de *çelişkiler* içerdiğini bilmek ve *işçi sınıfının* neoliberalizme *direnişinin* devletin eylemleri üzerindeki etkisini kavramak sosyalistler için ayrıca önemlidir. Neoliberalizm sermaye için çelişkiler barındırır; çünkü verili üretim güçleri ve teknik düzeyi ile günümüz kapitalizmi, üretimin sosyalizasyonuna ve emek gücünün yeniden üretimine ilişkin oldukça temel biçimler olmaksızın verimli bir şekilde işleyemez. Burada “sosyalizasyon”dan kastım piyasaların ötesinde, devleti içeren ama onunla sınırlı olmayan eşgüdüm biçimleridir. Dolayısıyla sermaye üzerinde, bilgi transferine ilişkin düzenlemelerden, yatırımı, kaliteyi ve tekeldi altyapı sistemlerinin fiyatlandırılmasını düzenleyen ayarlamalara, hiçbir zaman çalışmamış olanlar arasındaki ücretli çalışma alışkanlıklarının hesaplanmasına ve gelişmiş böl-

gelerde satın alınabilir konutlar sağlamaya yönelik ölçülere kadar bir çok piyasa-dışı eşgüdüm biçiminin bütün tarzlarını başlatması ya da sunması için sürekli bir baskı vardır. Meslektaşım Aram Eisenschitz ile birlikte, sosyalizasyona yönelik bu tür bir ilgiyi 'neo-Keynesyen', 'merkezci' [centrist], 'üretkenlik yanlısı' [productivist] ya da sosyal demokrat olarak ele almaktayız. Sosyalizasyonun temel sınıf ilişkileri, sermayeler arasındaki neoliberal katıksız rekabet ilkesinden farklılık içerir: sermayeler arasında çoğunlukla devlet-sermaye korporatizmi biçimini alan işbirliğinin bazı düzeyleri ve bazı türleri kaçınılmazdır. *Bazı* durumlarda neo-Keynesyen girişimler, neoliberalizmin katıksız bir biçimde disipline edici gündeminden daha çok, yerleşimcilerin sermaye ve devlet ile en azından kimi düzeylerde etkin işbirliğini yaratmak, işçiler ya da yerleşimcileri içermek için çabalar. Bu kısmen açık işçi-sınıfı karşıtlığının üstünü örtmek için yapılır; fakat bu aynı zamanda sermayenin, önemli becerilere, kendi değerine ve kendi işlerinde bazı çıkarlara sahip işçilerin neoliberalizmin kölelerine göre daha üretken olabileceğini fark etmesine de dayanabilir. Günümüzde neo-Keynesyenizmin mantığını kavramak için kapitalist üretim tarzının, sermaye en büyük zaferine ulaşmış görüldüğünde bile her daim çelişkilerle yarılı olduğunu hatırlamak gerekir. Açık Marksistlerin doğru bir şekilde vurguladıkları gibi, emeğin sermaye içinde daima varolduğunu da hatırlamak gereklidir.

Neoliberalizm ve Keynesyenizmin farklı mekânsallıkları sınıf projeleri olarak onların doğasına içkindir. Neoliberalizm, sermayeyi yere bağlayan sınırları ve bağları çözmeye ve özellikle emeği, ama aynı zamanda devletleri ve bireysel sermayeleri disipline etmek için sermayenin artan hareketliliğini kullanmaya çabalar. Sermayeler değersizleşmeden kaçınmak için artık yersel korumaları kullanamamakta; kar oranlarını giderek artırabilecek sermaye değerlerinin yıkım tedavisi çok daha büyük mekânsal ölçeklerde gerçekleşmektedir.

Buna karşılık Keynesyenizmin mantığı bir ölçüde, belirli bir yersel bütünlük, yerler içindeki bağları güçlendirme, sınıflar ve diğer toplumsal ayrımların ötesinde yerin birliği ideolojisi aracılığıyla sermaye, emek ve yerleşimciler arasında eşgüdüm oluşturmaya yönelir. Dolayısıyla mekân hem maddi eylemler hem de ideolojiler olarak her iki stratejiye de içkindir. Stratejiler sadece geliştirmeye çalıştıkları sınıf ilişkileri içinde değil aynı zamanda bu ilişkilerin mekânsal biçimleri içinde de birbirleriyle çatışma halindedir¹⁵. Bu nokta sınıf politikaları açısından mekânının önemini işaret eder.

Keynesyenizm bu yersel bileşimi hangi ölçeklerde kurmaya çalışır? Savaş sonrası hızlı canlanmada Keynesyenizmin hakim mekânsal ölçeği ulus idi. Ne var ki, bu dönem boyunca hem ulus-altı bölgesel (örneğin federal devletlerde) ya da yerel eşgüdümünün (örneğin ABD'deki kentler) önemli biçimlerini hem de uluslararası biçimleri (örneğin dünya parası olarak altın karşılığı dolar) ihmal edilmemelidir. Günümüzün

15 Neoliberalizm ile Keynesyenizmin değişen ve çatışan mekânsallıklarını şu çalışmalarımda ayrıntılı biçimde ele almıştım: Jamie Gough and Aram Eisenschitz, 'The Construction of Mainstream Local Economic Initiatives: Mobility, Socialisation and Class Relations', *Economic Geography*, 76 (2) 178-95, 1996; Jamie Gough, 'Neoliberalism and Localism: Comments on Peck and Tickell', *Area*, 28 (3) 392-8, 1996; Aram Eisenschitz and Jamie Gough, 'Theorising the State in Local Economic Governance', *Regional Studies*, 32 (8) 759-68, 1998.

uzun durgunluk dalgası içinde Keynesyenizm çeşitli mekânsal ölçeklere yeniden uygulanmaktadır ve bunlardan ulus-altı bölgesel ölçek en belirgin olanıdır; AKP hükümeti tarafından önerilen bölgesel girişimler de bunların bir örneğidir. Bununla birlikte *dünya-bölgesel* üç ekonomik blok tarafından bazı koruma ve düzenleme biçimlerinin yapılması gibi, günümüzün kimi *ulusal* girişimleri de Keynesyen bir niteliğe sahiptir.

Aslında dünya krizinin son otuz yılı boyunca, neoliberalizm ve Keynesyenizm uygulamaları ve eklemlenmeleri birikimin ve sınıf ilişkilerinin çelişkilerini yansıtan karmaşıklıktadır. Jamie Peck ve Adam Tickell, neoliberalizmin bu iki aşamasını uygun bir biçimde birbirinden ayırırlar: ilk aşamada, ‘budama’ [roll-back] aşamasında, önceki Keynezyen düzenin bağlarını tasfiye etmek için katıksız neoliberal ilkeler uygulandı; ve ikinci ‘yeniden açılma’ [roll-out] aşamasında yeniden düzenlemeye dair kimi unsurlar sunuldu ve verimsizliğe ilişkin bazı yakıcı sorunlara işaret edildi. Ben bu her iki aşamanın da (yapısalcı tarzda) *hiç bir niteleme ya da ekleme yapmadan basitce* [tout court] ‘neoliberalizm’ olarak gösterilmesinden çok da memnun değilim; çünkü bu neoliberalizm ve Keynesyenizmin unsurları arasındaki çelişkileri önemsiz kılmaktadır. Yine de bu stratejiler arasında çeşitli *kaynaşma* biçimlerinin, en azından geçici ‘barış içinde bir arada olma’ biçimlerinin olduğu doğrudur. Örneğin, hiç çalışmamış birini ücretli işe zorlamada –ki bu neoliberalizmin temel bir amacıdır– neo-Keynesyen ‘topluluk’ [community] girişimleri katıksız neoliberalizmden daha etkili olabilir. Bu, sınıfların arasında ve içinde, dışa vurdukları *gerilimlerden* dolayı neoliberal ve Keynezyen unsurların değişen eklemlenmesinin mümkün olduğu kadar bütünlüklü incelenmesinin neden gerektiğine işaret eder¹⁶.

Politik bir bakış açısından günümüzde Keynesyenizm biçimlerinin açığa çıkarılmasının ve incelenmesinin önemi, işçi sınıfını onun tehlikelerine karşı korumakta yatar. Açıkçası neoliberalizmin hakimiyeti nedeniyle daha fazla uzlaşuya dayalı sınıf ilişkileri vaad eden üretkenlik yanlısı stratejiler işçi sınıfına çekici gelebilir. ‘Küreselleşmenin’ en kötü baskılarına karşı yeri [territory] koruma ve yerin geleneksel ekonomisini ve kültürünü ‘modernize ederken’ onlara saygı gösterme vaadinde de bulunan bu girişimlerin yersel ideolojisi oldukça çekici olabilir. Bu tür programlar, çalışanların bir taraftan işletmelerden gerçek de olsa oldukça az taviz elde etmelerini sağlarken, diğer taraftan onları işletmelerle işbirliğinin içine çekmeye hizmet eder. Böylelikle ‘işbirliği’ patronlar için özünde disiplinin daha etkin bir biçimi olur. Benzer şekilde yeniden üretim içerisinde topluluk-temelli girişimler nihayetinde tümüyle işçiler tarafından ya da “kendi kendine yardım” adı altında işçilerin ücretsiz çalışmaları ile finanse edilebilir. Neo-Keynesyen programlar da, tipik olarak işçilerin daha ayrıcalıklı kesimlerinin (hakim etnisiteler, erkekler) lehine olduğu ölçüde bölücüdür. Bunun yanı sıra daha önemlisi, işçilerin üretkenliği artırma adına kendi

16 Bu tür bir bütünlüklü incelemeyi şu çalışmalarımda yapmaya çalıştım: Aram Eischitz and Jamie Gough, ‘The Contradictions of Neo-Keynesian Local Economic Strategies’, *Review of International Political Economy*, 3 (3) 434-58, 1996; Jamie Gough, ‘Neoliberalism and Socialisation in the Contemporary City: Opposites, Complements and Instabilities’, *Antipode*, 405-26, 2002 (Bölüm 3, N.Brenner and N.Theodore (eds.) *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe* içinde, Oxford: Blackwell, 2002).

işverenleriyle daha yakın işbirliğine girmeleri, onları rakip firmaların istihdam ettiği ve diğer yerlerde çalışan işçiler ile daha güçlü ve daha bilinçli bir *rekabetin* içine çeker. Böylelikle üretkenlik yanlısı programların sınıf ilişkileri, gerçekte işçi sınıfının güçsüzleştirilmesini ve bölünmesini sürdürür¹⁷.

Bu Keynesyen ya da sosyal demokrat olarak adlandırılabilen bütün *somut politikaları* reddetmek anlamına gelmez. İşçi sınıfından ziyade sermayenin ve zengin olanın vergilendirilmesi ile ödemeleri karşılandığı ölçüde, kamu sektöründe iş yaratmaya yönelik refah hizmetlerinde ya da önlemlerinde meydana gelen gelişmeler işçi sınıfı için ileriye doğru bir adım olabilir. Ne var ki, günümüz dünyasında bu tür bir radikal program hiç bir zaman sermaye tarafından *önerilmez* (oysa böylesi önlemlerin çoğu üretkenliği artırabilir) ve ancak işçi sınıfı hareketlerinin baskısı altında gerçekleşebilir. Üstelik bu hareketler, diğer yerlere karşı daha fazla üretkenlik ve daha fazla rekabet adına ‘herkes arasında’ oluşan bir yersel koalisyona katılmaktan daha çok, söz konusu somut politikalara yönelik doğrudan mücadele gerektirir. Gerçekten de refah hizmetleri ve iş yaratımı için sermayenin maliyetleri karşılaması gerektiği yönündeki talepler sınıf-ıçi ‘işbirliği’ politikalarını aşar.

Ulus Devlet ve Ölçeksel Yeniden Yapılanma Süreçleri Üzerine

P: Konuşmakta olduğumuz yeniden ölçeklendirme süreçlerinin önemli bir kısmı devlet üzerine yoğunlaşmış durumda. Ulus devlet biçimi 1970’lerden beri köklü değişim geçirmekte ve bu dönüşüm üzerine dikkate değer bir yazın oluşmuş durumda. Bununla birlikte söz konusu yazın, sermayenin küresel akışı ve ulus devletin topraksal egemenliği arasında oldukça sorunlu bir ayrım ve karşıtlık üzerine inşaa edilmiş durumda. Bu nedenle yaşanan değişim genellikle, ulus-ötesi sermaye akışları yoluyla ulus devletin yukarıya ulus-üstü düzeylere ve aşağıya ulus-altı düzeylere doğru büzülmesi ve altının oyulması olarak açıklanmakta. Ulus-devletin varsayılan altının oyulması sürecinin ampirik gerçekliği bir tarafa, bu yaklaşım sözkonusu sermaye akışlarının toplumsal ve politik niteliğini ihmal etmekte ve teknik olarak-verili bir ‘şey’ olarak değerlendirmekte. Öte yandan, bu yaklaşımlarda ulus devlet de verili bir bütün yapı olarak düşünülmemekte ve taşıdığı ekonomik-politik-kültürel eklemlenme biçimleri ihmal edilmekte. Ulus devlete böylesi bir yaklaşımın hayli problemleri bir yaklaşım olduğu da bir süredir dile getirilmekte. Örneğin Kevin Cox, bu tür bir yaklaşımın ulus devletlerin içindeki çeşitliliği ve farklılaşmayı, sermaye birikiminin ve sınıf ilişkilerinin ulus-altı ölçeksel ilişkilerini ihmal ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, ulus devleti bu boyutlarıyla ele almak için ölçek kavramının oldukça önemli olduğu görülüyor. Aram Eischitz ile ortak bir çalışmanızın birinde, “Marksizm içerisinde devlete yönelik tartışmaların, devletin toplumsal ilişkilerinin güçlü bir biçimde ölçek bağımlı olabileceğini kabul etmesi gerektiğini” söylüyorsunuz. Ayrıca dergimizin bu sayısında yer verdiğimiz yakın

17 Bu noktayı özellikle bir kaç çalışmamda ısrarlı biçimde belirtmiştim. Bkz. ‘Industrial Policy and Socialist Strategy’, *Capital and Class*, 29, 58-81, 1986; ‘Workers’ Struggles and Strategies for the Left: Space, Place and Scale’, K. Boratav (ed.), *Struggles in the South Against Globalisation* içinde, Ankara: Turkish Social Science Association, 2006 baskıda.

dönem çalışmanızda ulus devletin yeniden yapılandırılması ve AB'nin analizinde ölçek kavramsallaştırmalarını kullanıyorsunuz. Bu çerçevede özetle şunu sormak istiyoruz: ölçek kavramı devlet meselesi ile uğraşırken bizlere neler sunabilir?

JG: Kapitalizm içinde devleti kuramlaştırma her daim en zor şeydir, ve onun coğrafyasını kuramlaştırma da bundan aşağı kalmaz. Son yıllarda bunun üzerine bazı çalışmalar yaptım ama fikirlerim hâla kaygan ve geliştirilmeye ihtiyacı var. Burada bütün temel işlevlerini içerecek şekilde devletin ölçeklendirilmesi konusunda şimdiki düşüncelerimin bir kısmını kabaca anlatmama izin verin.

Şöyle bir başlangıç noktam var: Devlet temelde, bir kurum olarak değil (bürokrasiler, seçim prosedürleri, iktidarlar, kaynaklar ve onların ölçeklendirilmesi) aksine bütün bir toplumun sınıf-ıçi ve sınıflar-arası ilişkilerinin gömüldüğü bir toplumsal ilişkiler seti olarak kavranmalıdır. Devlet bütün toplumun sınıf ve diğer toplumsal mücadelelerini ve bu toplumun maddi temellerini sağlayan sermaye birikimini hem yansıtır hem de bunun içindeki etkin bir momenti oluşturur. Devletin ölçeklendirilmesine ilişkin önemli dinamikler bunun izinden gider. Ne var ki bu dolaysız olarak zor bir meseleyi gündeme getirir: süreğenlik [inertia] nedir ve devletin *yerleşik* [inherited] kurumsal yapılarının ve onların yeniden ölçeklendirilmesinin süren etkileri nelerdir? Bu soru uygun bir şekilde Kevin Cox tarafından gündeme getirilmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sonrası tarihlerine bakıldığında, birbirlerinden keskin bir şekilde farklılaştıkları halde devletlerin her birinin ulus-altı ölçeklendirilmelerinde ne kadar *süreklilik* olduğunu görmek son derece çarpıcıdır. Bu, söz konusu yapılar içinde geniş ölçüde bir süreğenliğin olduğunu göstermekte. Bu yapılar *günümüz* sınıf ilişkileri ya da birikim modelleri içinde herhangi belli bir mantığı olmayan yapılardan olabilir. Dilerseniz, kabul edilebilir uç bir örneği ele alalım: Alman devleti, özellikle Batı Almanya ulus-devletini zayıflatma amacıyla 1945 sonrasında müttefiklerin isteklerinden kaynaklanan güçlü bir federal yapıya sahiptir. Ne var ki bu ölçeksel devlet yapısı yerinde durmakta ve önemli etkiler göstermeyi sürdürmektedir.

Devletin ölçeklendirilmesine ilişkin süreğenlik, sadece devlet aygıtlarının kendisinde değil aynı zamanda onun meşrulaştırıcı rolünde de bulunur. Dahası devletin ölçeklendirilmesi, sermaye ve emeğin mekânsal olarak-eşitsiz biçimler içinde yeniden üretimi üzerinde etkiye sahip olabilir ve bu etkiler sonrasında bu ölçeklendirilmeyi güçlendirir. Örneğin, ABD'deki bazı örneklerle bakabiliriz. ABD'deki kentlerin ekonomik düzenlemedeki geleneksel güçlü rolleri ile kent-temelli orta-ölçekli sermayenin varlığı (gayrimenkul sermayesi dahil) zaman içerisinde *bir birini* yeniden üretmiş görünmektedir. Benzer şekilde Eyalet yönetimi ve Eyaletin sınırları içinde kalan kamu hizmetleri ve mali kurumlar karşılıklı olarak birbirlerini destekleyebilmektedirler. Ya da yine, 'koşulsuz çalışma hakkı' [the right to work]¹⁸ olan Eyaletlerde olduğu gibi,

18 ABD'de Taft-Hartley Yasası (1947) olarak bilinen yasa ile Eyaletlere, sendikalı işyerlerinde işe alınan işçilerin belirli bir süre içerisinde sendikaya üye olma ve aidat ödeme zorunluluğunu ortadan kaldırma hakkı verilmektedir. 'The right to work' olarak adlandırılan bu durum özellikle emek örgütlülüğünü zayıflatma ve agresif büyüme stratejisi güden Eyaletlerin tercih ettiği bir yoldur. Bu yasayı uygulayan Eyaletlere de 'the right to work States' denilmektedir [Ç.N.]

sendikalar örgütlenmelere yönelik Eyaletlerin farklı yasaları Eyalet yönetimlerinin iş yasasındaki rollerini sürdürmelerine hizmet edebilmektedir.

Süreçlilik meselesini bir yana bırakırsak, devlet ölçeklendirilmesinin bir çok sınıfsal ve ekonomik ilişki tarafından biçimlendirildiği ileri sürebilir. Evvela, asgari verimli ölçeğe ilişkin sıradan ancak önemli bir mesele söz konusudur: ekonomik girişimler niteliğindeki devlet hizmetlerinin, içsel ölçek ekonomilerini bir arada toplama amacıyla bu tür bir ölçekte yürütülmesi gerekir. İkinci olarak, mekânsal eşitsiz gelişmeden söz edebiliriz. Örneğin, bir ülke içerisinde ulus-altı bölgeler güçlü bir şekilde birbirlerinden (ekonomik, kültürel ve siyasi olarak) farklılaşmışlarsa, bu durumda bölgesel yönetime dönük bir mantık ortaya çıkabilecektir. Üçüncüsü, sermaye ve emeğin yeniden üretimini olanaklı kılan toplumsal ilişkilere dair niteliksel mesafeler ile bunların içerdiği bağlılık ve toplumsal dayanışma biçimleri, herhangi bir benzer devlet müdahalesinin ölçeğini etkileyecektir. Bu nedenle, örneğin gelişmiş ülkelerde devletin komşuluk ya da köy düzeyi günümüzde zayıftır; çünkü gündelik toplumsal ve ekonomik etkileşimlerin ve sosyalizasyon biçimlerinin çok azı bu küçük ölçekli yerlerin *içinde* gerçekleşmektedir. Ayrıca, ne kadar gelişmiş olursa olsun, para, üretken sermaye ve metaların ulusal sınırlar ötesindeki güçlü dolaşımı sonuçta ulusal devletin *bazı* düzenleyici işlevlerini zayıflatma eğilimdedir. Ne yazık ki, bu nokta genellikle çok kaba bir biçimde ele alınmakta. Dördüncüsü elit-kavrayışlı devlet kuramlarının, birikim süreçlerini ihmal etmeleri nedeniyle derinliksiz olmakla birlikte, sınırlı da olsa gerçek süreçleri işaret ettiklerini düşünüyorum. Devletin belirli birimleri, yerel sermayenin belirli kesimlerinin (ve çok sık olmamakla birlikte emek kesimlerinin) yoğun ve sürekli olarak etkisi altında kalabilirler. Devletin belirli ölçekleri belirli sermaye türlerinden etkilenebilir: örneğin bir çok ülkede yerel devlet, her daim yerel meta sermaye tarafından (kullanılmasa bile) etki altında tutulmaktadır. Devletin bu ölçeğinin varlığı ve uzun vadeli sürekliliği, böylelikle sermayenin benzer kesimlerinin (ya da emeğin) çıkarlarına ve toplumsal ağırlığına bir şeyler sunabilir.

Devletin ölçeklendirilmesini inşaa eden sözkonusu farklı süreçler ve onların zaman içerisindeki gelişimi, devletin ölçeklendirilmesinin ülkelere göre büyük ölçüde farklılaştırdığı anlamına gelir. Bu sadece devletin ulus-altı ölçekleri için değil aynı zamanda devletin uluslar arası projeler ve devlet-benzeri yapılara yönelik müdahalelerinin uzandığı ulus-üstü düzeydeki ölçekler için de geçerlidir.

P: 'Küreselleşme' ve ulus devlet etrafında son yıllarda yoğunlaşan tartışmaların büyük bir kısmı, ulus devlet ile ulusal ekonomi arasındaki uzaklaşma ve yakınlaşma meselesine odaklanmış durumda. Siz bu yaklaşım biçimini nasıl değerlendiriyorsunuz?

JG: Ulusal devlet ölçeği ile kapitalist ekonomik süreçler arasındaki uzaklaşma solda genellikle ulusal devletin ekonomik gücünün (iddia edilen) gerileyişinin bir nedeni, sağ kanatta ise bir mazeret olarak sunulur. İlk yorum, bu ayrışmada yeni hiçbir şeyin olmadığı yönündedir. Daha önce de ileri sürdüğüm gibi, sermayenin döngüsünün farklı momentlerine ilişkin ölçeklerin niteliği farklıdır ve her zaman

farklı olmuştur. Bir çok önemli ekonomik-toplumsal süreç ulus-altı ölçeklerin üzerinde gerçekleşir ve Avrupa merkantilizminin ortaya çıkışından bu yana, bunların çoğu ulusüstü düzeylerde gerçekleşmektedir. Açık olduğu halde çoğunlukla geçiştirilen bir ikinci nokta ise, günümüz dünyasında ulus devletlerin ekonomik ölçeklenme bakımından niteliksel olarak birbirilerinden farklılaşmalarıdır. Emperyalist devletler neo-kolonyal devletlere göre, kendi ülkelerinde niteliksel olarak daha fazla sermaye, daha güçlü birikim biçimleri ve daha sağlam sınıf ilişkilerine sahiptir. Sonuçta, kendi sınırlarını aşan uluslararası üretken, para ve meta sermaye akışlarından *faydalanabilirler*; oysa neo-kolonyal devletler için bunun tam tersi genel bir durumdur. Nihayetinde emperyalist devletler, neo-kolonyal devletlerin işlerini güçlü bir biçimde etkileyebilir ve birçok durumda doğrudan yönetebilirler. Neo-kolonyal devletlerin sadece kendilerine yatırım yapan ulus-ötesi şirketler tarafından 'altının oyulması' aynı zamanda niteliksel olarak daha güçlü devletler tarafından doğrudan kontrol edilirler. Üstelik ülkelerin ekonomilerinin boyutları (Toplam Milli Hasıla), korumacı politikaların düzeyine göre büyük ölçüde farklılaşır. Örneğin, emperyalist ülkeler arasında Belçika, ABD ile karşılaştırıldığında ekonomik çıktı oranı bakımından kendi sınırlarının ötesinde çok daha fazla sermaye akışına sahiptir; bu anlamda Belçika çok daha fazla 'küreselleşmiş' iken, ABD daha kapalı ve 'kendine yeterli' bir ülkedir.

Bununla birlikte bu konuda asıl vurgulamak istediğim nokta, IMF, DB, DTÖ, Birleşmiş Milletlerin şubeleri gibi uluslararası düzeydeki devlet-temelli kurumlara ilişkin yorumlara ilişkin olacak. Bu kurumların günümüzdeki eylemliliklerine ve belirgin önemine ilişkin yapılan yaygın bir yoruma göre, uluslararası ekonomik akışların gelişmesi *nedeniyle* devletin ekonomik düzenlemesi ulusal ölçekten uluslararası ölçeğe (ulus-ötesi şirketler-bankacılık, ticaret) yukarıya doğru taşınmaktadır. Buna göre, ilk olarak artan uluslararası ekonomik akışlara; ardından buna tepki gösteren devlet ölçeğine; daha sonra ise temel olarak daha öncekiyle aynı amaçlarla 'düzenleme' arayışında olan yeni devlet ölçeğine sahip oluruz. Bu açıklama tarzı hem kamusal söylemde hem de akademisyenler arasında oldukça yaygındır. Devlet coğrafyalarının gerek doğrudan ekonomik coğrafyalardan okunması gerekse her bir mekânsal ölçekteki yarı-devlet [quasi-state] düzenlemesinin siyasal içeriğinin ihmal edilmesi nedeniyle bu tür açıklamalar tamamen 'ekonomist' olmaktadır.

Şu doğrudur; uluslararası yarı-devlet örgütleri, sermayenin kendi değişen biçimleri içinde uluslararası akışı olmadan var olamaz ve bu akışların büyümesine paralel olarak, diğer şeyler eşit kalırken bu örgütlerin önemi de artmaktadır. Ancak bu örgütlerin varlığı aslında 1940'lı yıllara kadar gider. Bunların son otuz yıl içinde giderek daha önemli hale gelmelerinin nedeni, ulus devletlerin kimi mitsel felç hallerinden kaynaklanmaz. Aksine sözkonusu artan önem, ulus devletler ya da bu örgütlere hakim olan emperyalist ulus devletler tarafından alınan ve sürdürülen bir karara dayanır. ABD'nin yönlendirdiği emperyalist devletler, bütün dünyaya yeni

bir mekânsal-politik *stratejiyi*, yani neoliberalizmi kabul ettirmek için uluslararası organları kullanmaktadır. Bu strateji diğer ulus devletlere kabul ettirilmektedir: IMF ve Dünya Bankası, neo-kolonyal devletlere ‘yapısal uyarlamaları’ kabul ettirmekte; DTÖ bütün devletleri (ağırlıkla etkin bir şekilde Üçüncü Dünya devletlerini) serbest ticarete zorlamaya, ve ticaret sorununun ötesine geçerek, merkez üssü emperyalist ülkeler olan ulus-ötesi şirketlerin büyük ölçüde lehine işleyen neoliberal mülkiyet kurallarını kabul ettirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle uluslararası organların artan rolü, temelde artan uluslararası ekonomik akışların sonucundan çok bir *nedenidir*. Bu, ulus devlet iktidarının erozyona uğramasına değil aksine hakim ulus devletlerin sermayenin baskısı altında neoliberalizmi dünya çapında uygulama kararına dayanır.

Üstelik uluslararası yarı-devlet organlarının izledikleri strateji, 1970’li yıllara kadar ulus devletler tarafından baskın bir biçimde sürdürülen Keynezyen, üretkenlik yanlısı ya da ulusalcı stratejilerden oldukça farklıdır. Gerçekleşmekte olan ‘düzenlemenin yukarıya doğru devri’ değil; aksine, stratejideki (ve bu yüzden de düzenleme tarzındaki) radikal bir değişimdir. Bu nedenle, 1970’lerden bu yana devletin ölçөгindeki yukarıya doğru (sınırlı) değişim ‘ekonomik küreselleşme’ ile değil, sermayenin kararlı kesimleri ve (bundan dolayı) ulus devletler tarafından yeni bir politik-ekonomik-mekânsal stratejinin benimsenmesi ile güçlenmektedir.

Bu argüman daha önce yaptığım bir vurguya işaret ediyor: yeniden ölçeklendirme yalnızca ‘ekonomik mantık’ bakımından değil, ayrıca değişen sınıf ilişkilerinin bir parçası olarak kavranmalıdır.

P: Bu noktada, 1990’lardan itibaren yeni bir ekonomi-politika yöneti(şi)m ölçeği olarak ortaya çıkmakta olan Bölgesel Kalkınma Ajansları’nın (BKA) incelenmesi, devlet ve yeniden ölçeklendirilmesi üzerine konuşmamıza katkıda bulunabilir. BKA’ların kuruluşu, ulus devletlerin, özellikle tarihsel olarak oldukça merkezi biçimde yapılanmış devletlerin, kurumsal yapısında dikkate değer bir değişime yol açmakta. BKA’lar ayrıca, devletin biçiminde, yani ekonomik olan ile politik olan arasındaki ilişkide de, önemli değişiklikler içermekte. Devlet tartışmalarına benzer biçimde, BKA’ların kuruluşu da, genellikle yeni ekonomik ‘zorunluluklar’ karşısında geliştirilen kurumsal yanıtlar çerçevesinde değerlendirilmekte. Öte yandan, varsayılan zorunlulukların ve yanıtların çekişen ve çatışan tartışmalar-itirazlar dolayında ortaya çıktığını ve biçimlendiğini görüyoruz. Türkiye’de AB’ne katılım süreci içerisinde gündeme gelen devletin kurumsal mimarisinin yeniden ölçeklendirilmesi ve özelde BKA’ların kuruluşu etrafındaki tartışmalar bu durumun oldukça belirgin bir örneğini sunmakta. Bu noktada ulus-altı bölgesel ölçeğin öne çıkışı, devletin ulus-altı düzeye doğru yeniden biçimlenişi ve nihayetinde BKA’ların ortaya çıkışını, Marksist bir çerçevede incelemek oldukça önemli gözüküyor. Sizce, BKA’lar sözünü ettiğimiz günümüz yeniden ölçeklendirilmeleri içerisinde nasıl bir anlama sahip? Özellikle 1990’lardan itibaren bu süreci yaşamış Britanya

deneyimi hakkında neler söyleyebilirsiniz? Britanya gibi merkezi devlet yapısı içerisinde ve etrafında örgütlenmiş bir ülkede BKA'ların kurulması sürecinde sınıflar arasında ve sınıf-içinde toplumsal aktörlerin birbirleriyle çekişen-çatışan savafları oldu mu? Özetle, Britanya'da devletin yeniden ölçeklendirmesinin önemli bir parçasını oluşturan BKA'ların kuruluşunun gerisindeki sınıf ilişkilerinden bahsedebilir misiniz?

JG: Buradaki eğilimi nitelendirirken dikkatli olmak gerektiğini düşünüyorum. Şu doğrudur; 1970'lerden bu yana özellikle Fransa, İspanya, İtalya, Britanya ve Belçika gibi güçlü bir şekilde merkezileşmiş bir çok Batı Avrupa devleti, ekonomik olduğu kadar toplumsal önemli yetki devirleriyle yüklü yeni bölgesel devlet düzeyleri oluşturmuştur. Bazı ülkelerde (burada Britanya hariç) ayrıca, merkezi devletten yerel devlete önemli bir iktidar devri de söz konusudur. Ancak şu hatırlanmalıdır ki; bölgesel ekonomik politikalar özellikle ABD, Kanada, Avustralya ve (Batı) Almanya gibi federal devletlerde uzun süredir önemli bir olgudur ve bu ülkelerde örneğin ABD'de kentler, ekonomik gelişimde uzun süredir önemli olmaktadır. Bununla birlikte, bazı federal ülkelerde bölgesel ve yerel ekonomik müdahalelerin önemi de giderek artmaktadır. Ekonomik eşitsiz gelişmenin derecesi ve biçimleri, ekonomik ilişkilerin ölçekleri, sermaye fraksiyonlarının etkileri gibi, şüphesiz ülkelere göre büyük ölçüde değişen, devletin ölçeklendirilmesinin *altında yatan süreçlerdeki farklılıklar* hesaba katılırsa, ülkeler arasındaki farklılıklar artacaktır. Bütün bunlar ülkelere-özümlere ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Bölgesel ve yerel ekonomik müdahalenin artması üzerine hakim akademik kuramsallaştırma, daha önce de değindiğim kurumsalcı ve eski-düzenlemeci kuramcılar tarafından yapılmaktadır. Piore ve Sabel'in *Second Industrial Divide* [İkinci Endüstriyel Bölünme] isimli çalışmasının yayımlanmasından bu yana bu okul, bölgesel ve yerel düzeylerdeki çeşitli ekonomik bileşim ve özgünlük türlerini endüstriyel kümelenmeler, bilgi bölgeleri, yenilik çevreleri v.b. şeklinde haritalandırmak ile meşguldür. Bu yazarlar bu tür bölgesel kümelenmelerin geçmiş örneklerini ve sıklıkla köklerini on dokuzuncu yüzyılın klasik sanayi bölgelerinde bulmalarına karşın, onların bütünüyle yeni gelişmekte olan, Piore ve Sabel'in sunduğu yeni sektörel örgütlenme paradigması türünü temsil ettiklerini ileri sürmektedirler. Bu nedenle kurumsalcı yazarlar, devletin yeniden ölçeklendirilmelerinin ekonomideki bu teknik-organizasyonel değişimleri az ya da çok dolaysız biçimde *izlediğini* ileri sürerler. Ayrıca normatif olarak 'bölgeleri daha rekabetçi ve daha zengin' kılmak için bu tür bölgesel yönetimlerin güçlendirilmesi gerektiğini savunurlar. Nihayetinde, ironik bir dille, bazı bölgesel ve yerel yönetimler ve ekonomik ajanslar kendilerinin var oluşuna ve hazır stratejiye yönelik bir neden önerdikleri sürece bu akademik kuramcıları coşkuyla kucaklamaktadırlar. Örneğin, iş dünyası piri Michael Porter tarafından yaygınlaştırılan 'kümeler' geliştirme stratejisi ABD ve Britanya'da bölgesel ajanslarla birlikte oldukça popüler oldu.

Daha önce işaret ettiğim gibi, ekonomik güç ilişkilerini, sınıf iktidarının çelişkilerini, ve bunlardan kaynaklanan oldukça farklı politik stratejileri ihmal ettiğinden

dolayı bu açıklamayı ‘ekonomist’ bir yaklaşım olarak değerlendiriyorum. Bu noktada devletin yeniden ölçeklendirilmesine ilişkin önerdiğim yaklaşım çerçevesinde, genel hatlarıyla İngiltere’deki yeni bölgesel ekonomik müdahale türlerinin ortaya çıkışına dair değerlendirmelerimi sunmak faydalı olacaktır. Ayrıca, yeterli düzeyde bilgi sahibi olmasam da, yakın dönemde Türkiye’de gündeme gelen ulus-altı bölgeselleşme eğilimine dair de kısa bir yorumda bulunmak isterim.

Britanya’da ‘bölgesel’ düzeyde ciddi ekonomik devlet kurumları ilk olarak 1970’lerde İskoçya ve Galler (Britanya devletine içerilen uluslar) için oluşturuldu; daha sonra, 2000 yılında İngiltere’de Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) kuruldu. Her iki durumda da, bu yapılar mümkün olduğunca en apolitik biçimde kuruldu: kurulları seçimle oluşturulmamakta (bunlardan İskoçya ve Galler sırasıyla 1990’ların sonlarında yeni seçilmiş meclislere bağlandığı halde); strateji ya da öncelikler üzerine bile herhangi bir kamusal tartışmadan kaçınılmakta; ve görevleri teknik hesapların rehberliğinde ve tarafsız teknokratlarca uygulamaya koyulan ekonomik yenilenme olarak sunulmaktadır. Söz konusu politikleşme yoksunluğuna ilişkin anlamlı bir bulgu, 2005 yılında İngiltere’nin Kuzey Doğu Bölgesi’nde¹⁹ başka şeylerin yanı sıra BKA’nı denetleyecek olan *seçilmiş* bir meclisin oluşturulup oluşturulmaması konusunda yapılan bir referandumun sonucudur. Oylar ağırlıkla bir meclise karşıydı: eğer bölgesel ajanslar apolitiklerse neden seçim politikalarını onların içine taşıyorsunuz? Ben BKA’larının bu apolitik yapısının, onların ortaya çıkışının özünü oluşturduğunu düşünüyorum. BKA’lar neoliberalizmin becerdiği işçi sınıfının güçsüzleşmesi, parçalanması ve apolitikleşmesine hiç dokunmadan, *aynı zamanda*, neo-Keynesyen bir tarzda, üretimin sosyalizasyonuna ve emek gücünün yeniden üretimine ilişkin yetersizliklere işaret edebilmektedir. Neoliberalizm 1970’lerin ortalarından bu yana Britanya politik ekonomisine hakimdir. Neoliberalizm, sermayenin kâr oranında artış, örgütlü emeği korkunç bir şekilde bozguna uğratma ve nihayetinde işçi sınıfını cesaretsiz kılmayı başardı. Bununla birlikte Britanya’da neoliberalizmin olağanüstü vahşeti, üretim, altyapılar ve refah hizmetlerinin eşgüdümünün bir çok niteliğinin (üretkenliğe zarar verecek biçimde) ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Bu nedenle sermaye, emeğin taleplerini ya da kendi iş dünyasından gelecek ‘aşırı’ talepleri uyandırmaksızın, ekonomik ve toplumsal eşgüdümün belirli biçimlerini yeniden başlatma arayışı içine girdi. BKA’lar bunu yapmanın iyi bir yolunu sundu: apolitik biçimde işliyorlar; bölgeler arasında parçalanmışlıkları ve aralarındaki rekabet, arzularını törpülediğinden ‘aşırıya kaçan’ müdahalelerde bulunmuyorlar; sınıf-dışı bir ‘bölge yararı’ etrafında geliştirilen çağrılar işçiler ve yerleşimcilerden gelen ‘bölücü’ ya da ‘bencil’ taleplerin bastırılmasında kullanılabilir. Dolayısıyla bu ajansların bölgesel *ölçeği*, altta yatan sınıf-politik projenin temelini oluşturmaktadır²⁰.

Türkiye’de AKP hükümetinin bölgesel ekonomik koordinasyonu başlatmaya

19 Muhafazakar Parti döneminde başlayan ve Blair döneminde hızlanan bölgesel ‘yöneti(ş)i’ politikasının İngiltere devlet mekânı için tanımladığı 9 ekonomik-politik-istatistiki bölgeden biri [Ç.N.]

20 Dipnot 12’de belirttiğim çalışmalarında ulus-altı bölge ölçeğinin sözünü ettiğim yönlerini daha ayrıntılı olarak ele almıştım.

dönük son dönemki hamleleri, Britanya'da olduğu gibi, sermayenin bazı kesimlerinin, üretimin ve yeniden üretimin sosyalizasyonunu geliştirme ve böylece özellikle ihracata yönelik sektörlerde üretkenliği ve yenileşmeyi sağlama yönündeki taleplerini yansıtıyor gibi. Ulusal devletin 1980'lerden bu yana hâkim neoliberal duruşu, bu yönde bir politika 'boşluğunu' doğurmuş olabilir. Emek gücünün yeniden üretimine yönelik bölgesel girişimlerin, devlet hizmetine içermekten ya da kendisi buna yönelik bir fail olmaktan daha çok, ağırlıklı İslamcı örgütlenmelere yöneleceğini akla getiriyor. Bu, gelişkin refah hizmetleri sunumunun sosyalist bir dinamiği içeren taleplere yol açmasını önlemeye ve onu muhafazakar, klientalist ve ataerkil biçimler içinde sürdürmeye dönük bir çaba olabilir; eğer öyle ise Britanya örneğine benzer şekilde bir apolitikleştirme stratejisi ile karşı karşıyayız demektir.

Bununla birlikte, Türkiye ve Britanya örnekleri arasında önemli bir farklılık söz konusudur. Bu benim daha önce kısaca sözünü ettiğim sermayenin fraksiyonları ve devletin birimleri arasındaki bağların devletin yeniden ölçeklendirilmesi içindeki rolü meselesi ile ilgilidir. Bence, Britanya'da son otuz yıldır var olan devletin yeniden ölçeklendirilmesi ve yönetim, sermayenin fraksiyonları arasında tartışma konusu *olmadı*. Bu bir ölçüde, uzun tarihsel formasyonu sayesinde Britanya sermayesinin büyük ölçüde bütünleşmiş olmasından kaynaklanır; özellikle sanayi, ticaret ve banka sermayeleri, birikimi geliştirme istekleri etrafında deniz aşırı sermaye ihraç üssü olarak Britanya'da birleşmiştir. Bölgesel verimli yenileşme projelerine kayıtsız kalacakları hatta düşman olacakları beklenebilecek olan yoğun biçimde-uluslararasılaşmış bankacılık sektörü, aksine bu projeleri gelişmemiş bölgelerde (ister sanayide, ticarete, ticari mülkiyette ister barınma/konutta) kendi yatırımlarını artırmaya dönük bir fırsat olarak değerlendiriyor görünmekte. Sendika liderleri de gelişmemiş bölgelerin istihdam sorunlarına işaret ediyor izlenimi verdiklerinden dolayı ve sınıf uzlaşmasını, neo-Keynesyen yaklaşımı benimsedikleri için BKA'larının kurulmasını desteklediler. Buna karşılık Türkiye'de, artık büyük ölçüde uluslararası ağlarla ilişkilendirilmiş büyük sermaye ile ihracatçı küçük ve orta ölçekli sermayeler arasında dikkate değer bölünme ve gerilimlerden söz edilebilir; büyük sermaye Kemalist merkezi devlet bürokrasisine daha yakın iken küçük ve orta ölçekli sermaye kesimleri büyük ölçüde AKP içerisinde temsil şansı bulmaktadır. Dolayısıyla AKP'nin bölgesel gelişmeye ilişkin önerileri, Türk sermayesinin belirli bir fraksiyonundan gelen baskılara verilen bir yanıt olabilir. Sermaye fraksiyonları içindeki daha küçük boyuttaki firmalardan kasıt, yeniliklerin ve emek gücü formasyonunun büyük ölçüde şirketlerin *içinde* gerçekleştiği büyük ve ulus-ötesi firmalara göre altyapı ve hizmet sunumunun kolektif, kamusal biçimlerine daha fazla bağımlı olmalarıdır. Bu Kemalist merkezi bürokrasinin AKP önerilerine neden karşı çıktığını ve sulandırdığını bir ölçüde açıklayabilir. Eğer bu genel değerlendirmelerim doğru ise, daha önce yaptığım vurgunun Türkiye örneğinde somutlaşmış olduğunu düşünebiliriz: devletin düzeyleri ile sermaye ve

emek kesimleri arasındaki yerleşik bağlar devletin yeniden ölçeklendirilmesinde önemli bir etken olabilir.

Direniş ve Umudun Mekânları, Anti-Kapitalist/Sosyalist Ölçek Stratejileri Üzerine

P: Bu uzun söyleşinin sonuna doğru geliyoruz. Son olarak anti-kapitalist mücadeleler ve sosyalist mücadelelerin mekânları üzerine konuşalım istiyoruz. Neil Smith, bu sayıda çevirisini yayımladığımız makalesinde, coğrafi ölçeğin beraberinde mekânsal sınırları da getirdiğini ve dolayısıyla ayırma ve dışlamanın [exclusion] bir aracı olarak işleyebileceğini söylemekte; fakat şunu da eklemekte: ölçek politik olarak inşaa edilen bir şey olduğu için anti-kapitalist/sosyalist mücadeleler için genişleme ve içermeye [inclusion] yönünde ölçeksel stratejiler mümkün ve gereklidir. Çalışmalarınızda sermayenin günümüzdeki (yeniden) ölçeklendirme stratejilerinin yanı sıra, anti-kapitalist/sosyalist mücadelelerin ölçek sorunu ile de ilgilisiniz. Anti-kapitalist mücadelelerin nasıl bir ölçeksel stratejiye sahip olması gerektiğini düşünüyorsunuz? İşçilerin direnişi ve sosyalist stratejiye dair günümüz kapitalist ilişkileri içerisinde neler geliştirilebilir? Bu mücadelelerin mekânları ve ölçeklerini nasıl tarif etmek gerek?

JG: Sol için bir strateji olarak yersel-üretkenlik yanlısı [territorial-productivist] yaklaşımı konuşmamızın başında eleştirmiştım. Bu strateji, işçileri ve yerleşimcileri kendi yerlerinde (ulus, bölge) sermaye ile didişmede silahsız bırakmakta ve farklı yerlerdeki işçiler arasında bölünmeleri kızdırmaktadır. Öyleyse, ne tür bir mekânsallık sosyalist bir yaklaşıma içkin olmalıdır? ‘Sosyalist bir yaklaşım’ ile kastettiğim, uzlaşmaksızın sermayeye karşı işçi sınıfının çıkarlarının peşinde olan, ve nihayetinde temel ekonomik kaynakların kolektif, demokratik denetimini hedefleyen bir yaklaşımdır.

İlk olarak şunu not etmeliyiz: en temel inceleme düzeyinde, sermaye-emek ilişkisi aynı anda her yeredir ve belirli bir ölçekle sınırlandırılmaz. Sermaye-emek ilişkisi işyerleri, firmalar, komşuluk çevreleri, bölgeler, uluslar ve kapitalist dünyanın tamamı içinde yani *bütün ölçeklerde* işler ve kendini yeniden üretir. Şüphesiz bu mekânsal olarak eşitsiz biçimde gelişir. Küresel Güney’de, özellikle de daha fakir ülkelerde nüfusun büyük bir bölümü, hayatlarını ücret ilişkisinin dışında sürdürmektedir. Ne var ki bütün ülkelerde sermaye-emek ilişkisi politik olarak egemendir ve ekonomik olarak kapitalist-olmayan üretimin sınırlarını çizer. Sermaye-emek ilişkileri, zorlayıcı (neoliberal) ve işbirlikçi (Keynesyen) ilişkilerin çelişkili öğelerini birleştirir. Bunlar farklı sektörler ve yerlerde, aralarındaki gerilimi yansıtan oldukça farklı biçimlerde birleşirler.

Sosyalist stratejinin mekânsallığı hakkındaki bir çok fikir, bu yalın izlenimlerden çıkar. Evvela, işçilerin sermayeye karşı mücadelesi hangi ölçeklerde yürütülmelidir? İster işyeri düzeyine ayrıcalık veren sendikalistler ister ulusal müzakereleri tercih eden sendika bürokratları isterse daha küçük ölçeklerdeki temel örgütlenmeyi ihmal etmesine karşın uluslararasılaşmadan dem vuranlar olsun, sol

içinde farklı gelenekler belli ölçeklere ayrıcalık tanır. Ancak madem sermaye-emek ilişkisi aynı anda her yerde, o zaman *işçi örgütlenmelerinin her mekânsal ölçekte oluşturması gereklidir*. Her bir işyerinde işçiler sermayenin daha fazla artı değer elde etme çabalarına direnebilir. Yerellikler, bölgeler ve uluslar içinde, şirketlerin (ve şirket kolektiflerinin) ve işçilerin (ve işçi kolektiflerinin) çalışma koşulları üzerinde pazarlık ettikleri emek piyasaları vardır. Bu emek piyasaları “ekonomik” süreçler kadar toplumsal, kültürel ve *politik* süreçler tarafından da yönlendirilir. Komşuluk çevresinden küresele emek piyasalarının bütün ölçekleri, sermayenin (mekânsal) yatırım stratejileri tarafından yapılandırılır ve sermaye akışları çoğu zaman işçilerin mücadelesinin dolaysız nesnesidir. Ayrıca işçilerin uluslararası göçü ve göç politikası emek piyasalarını etkiler. Bu ölçeklerin *her birinde* mücadele gereklidir ve bu mücadeleler birbirlerini güçlendirirler; çünkü temel yapı, temel sorun aynıdır. Burada daha küçük mekânsal ölçeklerdeki mücadelelerin, daha büyük olanların sadece küçük bir parçası olmadığını belirtelim; daha küçük mekânsal ölçekler *kendi içlerinde* potansiyel olarak sosyalist politikanın özünü, yani sermayenin planlarından bağımsız biçimde işçilerin çıkarlarına ilişkin bir iddiayı taşır. Dolayısıyla sosyalist stratejide hiçbir ölçek dışarıda bırakılmamalı ya da niteliksel olarak diğerlerinden daha az önemli görülmemelidir.

İkinci bir nokta da şu: sermaye-emek ilişkisinin her zaman her yerde olması nedeniyle, sosyalist bir strateji *işçilerin her yerde ortak temel çıkarlara sahip olduklarına dair bir bilinci geliştirebilir ve geliştirmelidir de*. Bu ortak çıkarların ortaya çıktığı ve gerçekleştiği süreçler karmaşık ve değişkendir. Bunlar işçilerin emek piyasası koşulları üzerine yürüttükleri eylemler yoluyla ortaya çıkabilir: bir grup işçi ya da işçilerin belirli bir alandaki saldırısı aynı emek piyasasında (hangi ölçeğin olursa olsun) bulunan başkalarının ücretlerini ve koşullarını iyileştirebilir. Bir grup işçinin başarısı, kazanmanın olanaklılığını göstererek başkalarına politik ilham kaynağı sunabilir. Ayrıca diğer patronları ödün vermeye ya da en azından kendi çalışanlarına saldırmaktan uzak tutmaya zorlayabilir. Emeğin belirli kesimlerinin saldırıları sermayeyi, daha sonra başka işçilerin yararına da olacak bölgesel, ulusal hatta uluslar arası düzeylerde politik olarak dokunulmaz hakları kabul etmeye zorlayabilir. Ya da işçiler kendilerini doğrudan etkilemeyecek bir direnişte diğerleriyle dayanışma eylemine girebilir. Dolayısıyla sosyalist bir stratejinin görevi, daha üst mekânsal ölçeklerde dayanışmanın bütün bu biçimlerini, dayanışma bilinçli ya da bilinçsiz olsun, teşvik etmek olmalıdır. Bu eylemler, işçilerin ortak çıkarlarına ilişkin soyut propagandalar olmaktan daha çok, içerisinde ortak çıkar bilincinin geliştirilebileceği bir yoldur.

Üçüncüsü temel sermaye-emek ilişkisi, mekân üzerine olanlar dahil çeşitli şekillerde geliştiğinden, *sosyalist strateji, işçiler arasındaki farklılıkları bir çok boyutuyla bilinçli bir şekilde göstermelidir*. En görünür olanı, ücretlerin yanı sıra iş güvenliği ve çalışma saatleri de dahil çalışma koşullarındaki farklılıklardır. Emek sürecinde baskı ile işbirliği arasındaki gerilim, iş deneyiminde bir çok önemli farklılığa yol

açar; Taylorist işçiler ile dikkate değer bir özerklik tanınan profesyonel işçiler arasında, örneğin. Bir başka farklılık türü ise, etnisite, cins, yaş gibi kimi özelliklere göre işe alınan ve ayrımcılık uygulanan, emek gücünün toplumsal kesimleri içinde bulunur. Verili bir alanda işçilerin mücadeleleri çoğu zaman bu tip farklılıklar ile aşındırılır. Mekânda işçiler arasında dayanışma da çoğunlukla bu ayrımlar tarafından engellenir; bunun açık bir örneği, Kuzeydeki işçilerin Güneydekiler ile kendi 'soy' ya da çalıştırıldıkları 'ilkel' emek süreçleri zemininde dayanışma girişimlerinin başarısızlığıdır²¹.

Sosyalist stratejinin mekânsal biçimleri, yeniden üretim alanındaki mücadeleler ve bu mücadeleleri üretim alanındaki mücadelelerle ilişkilendirme gereksinimi yoluyla da inşa edilir. Daha önce ev ve 'iş' arasındaki, kapitalizme derinlemesine gömülü ve kapitalizmin gelişimiyle giderek artan (toplumsal, mekânsal, ideolojik) ayrımı tartışmıştık. Bu ayrım solda bile iki ayrı politik mekânı üretme eğilimindedir: erkeklerin egemen olduğu 'ekonomik olanın' ve kadınlara bırakılan 'toplumsal olanın' politik mekânı. Ne var ki bu bölünme solu derinlemesine güçsüz kılar. Her şeyden önce, çalışan sınıflar kendilerini üretim ilişkilerin ve toplumsal yaşam ilişkileri bağı aracılığıyla yeniden üretirler; bunlar birbirleriyle binlerce bağlantıya sahiptir, karşılıklı olarak bağımlıdır ve esasen içsel olarak ilişkilidirler. Dahası, gerek insanların ücretli işlerinden edindikleri maddi-entelektüel kaynaklar, toplumsal ilişkiler ve insanların tükettiği metalar, gerekse sermayenin refah hizmetleri ve fiziksel çevre üzerindeki etkisi yoluyla, sermaye yeniden üretim alanı üzerinde çok büyük bir güce sahiptir. Bu nedenle, yeniden üretim etrafındaki mücadeleler *anti-kapitalist* stratejinin anahtarı olmaktadır. Bu mücadelelerin üretim ile bağları, iki ayrı alan ayrımının kutsallığını bozan mücadeleler ile gösterilmelidir. Üretimde olduğu gibi burada da, sosyalist strateji sadece refah hizmetlerine ve çalışmayanlara devlet gelirlerinden kaynak aktarımına karşı çıkan neoliberal saldırıya değil, aynı zamanda muhafazakar toplumsal ilişkilerini somutlaştıran biçimler içerisinde (örneğin, aileye bağlılık ve onu güçlendirme ve cins ayrımcılığı) refah hizmetlerinin sınırlı sunumu aracılığıyla işçi sınıfını bütünlendirmeye çabalayan üretkenlik yanlısı stratejilere ve ulusalcı stratejilere de bir karşı koyuştur.

Devlet gelirlerinden kaynak aktarımına yönelik mücadeleler genellikle ulusal düzeyde seyretmesine karşın, daha iyi sosyal hizmetler, kamusal ulaşım hizmetleri ve barınmaya yönelik bu tür mücadeleler büyük ölçüde devlet düzenlemelerine bağlı olarak genelde yerel, bölgesel ve ulusal düzeylerin bir karışımı üzerinde gerçekleşir. Üretim ve yeniden üretim mücadeleleri içerisinde gelişen bilinçlenme biçimleri sırasıyla belirli bir mekânsal ölçekte birbirlerini güçlendirebilir. Örneğin, 1960'lı yılların sonlarında kuzey İtalyan kentlerinde ortaya çıkan barınma ve ulaşım hizmetleri etrafında dönen büyük mücadeleler, yüksek militanlık düzeyi ve büyük fabrikalarda işçilerin başlattıkları denetim ile güçlenmişti ve sözkonusu

21 Bkz. 'Workers' Competition, Class Relations and Space', *Environment and Planning D: Society and Space*, 10, 265-86, 1992; *Work, Locality and the Rhythms of Capital*, London: Continuum/ Routledge, 2003, Bölüm 13.

mücadeleler işçilerin mücadelesine ve denetimine güç kazandırmıştı. Sırası gelmişken söyleyelim, bu durum sosyalist politikada yerel düzeyin önemine yönelik bir başka nedeni sunmaktadır²².

P: Öte yandan yakın dönem çalışmalarınızda, emeğin örgütlenme mekânları ile sermayenin yatırım mekânları arasındaki ilişkiye vurgu yapıyorsunuz. Bu ilişkinin sosyalist strateji açısından anlamı nedir?

JG: Az önce de bahsettiğim gibi iş koşullarındaki farklılıklar ve emek gücünün toplumsal özellikleri dayanışmanın önüne önemli engeller çıkarır. Bununla birlikte işçilerin kolektif örgütlenmesi ve bilincinin inşa edilmesinin önündeki en büyük engel, daha önce tartıştığımız bir şeydir: *sermayelerin mekân üzerindeki rekabetinden kaynaklanan işçiler arasındaki rekabet*. Neoliberalizm, işçiler üzerinde denetim kurmak amacıyla bu rekabeti yürütür. Üretkencilik [productivism], işçileri bu tür bir rekabetten koruyacağı sözünü vermesine karşın gerçekte bu rekabeti artırır. Bunu belirli bir yerdeki işçiler üzerinde, ya yumuşak ya da sert denetim kurmak amacıyla, başka yerlerdeki sermayelerle rekabeti kullanarak farklı araçlar aracılığıyla yapar. Bu nedenle, bu politik yaklaşımlardan her hangi birinin aracılık ettiği farklı yerlerde işleyen sermayeler arasındaki rekabet, işçilerin sermayenin boyunduruğu altına alınması ilişkisini yeniden üretir ve işçileri diğerleriyle kapıştırır. Bu rekabetin aynı firmanın sahip olduğu işyerleri arasında da olabileceğini belirtmeliyim.

Sözünü ettiğim mekânsal rekabet, verili sanayide yatırımların yerler arasında ve sanayi ve içi ve dışında yer değiştirmeleri yoluyla gelişir. Bir işyerinin rekabetçiliğinin azalması ve kârlılığının düşmesi, yatırım azalması, işyerinin mal varlığı bakımından değersizleşmesi ve (imkân dahilinde) para sermayeye dönüşümü biçiminde ifade bulacaktır. Çekilmiş sermaye aynı sanayi içerisinde bir başka yere yatırılabilir ya da başka sektörlerle akabilir. Buna karşılık bir işten iyi kârlar elde etme durumu ya da buna ilişkin olasılıklar, burada yeni yatırım döngülerine yol açacaktır. Bunun işyerinin en azından kısa vadede rekabet edebilirliğini güçlendireceği olasıdır. Özellikle nihai talep güçlüyse, bu yeni yatırım sanayinin dışındaki sermayeden gelebilir. Dolayısıyla emeğin başka bir yerdeki işçiler ile rekabeti sadece basit bir şekilde mekânsal olarak eşitsiz piyasalar (farklı ücret oranları, farklı yerel nihai talepler vb.) meselesi değil, aynı zamanda sermayenin yatırım ve yatırım çekme [disinvestment], özellikle sektör ve yer seçimine ilişkin kararları üzerindeki kapitalist denetiminin bir ifadesidir. Başka bir ifadeyle *temel sorun sermayenin sektörel ve mekânsal hareketliliğidir*. Bu nedenle farklı yerlerdeki (yerellikler, uluslar ya da kıtalarda) işçiler arasında dayanışma kurmaya yönelik sosyalist bir stratejinin bu yatırım akışlarını etkilemesi ve nihayetinde onu kontrol altına alması gerekmektedir.

Sendikalar ve yaygın örgütler bu yönde nasıl hareket edebilir? Anlamlı bir

22 Bkz. Jamie Gough and Aram Eisenschitz with Andrew McCulloch, *Spaces of Social Exclusion*, Abingdon: Routledge, 2006, Bölüm 12.

başlangıç noktası, işçilerin verili bir sanayi içerisinde üretken kapasitenin yer değiştirmelerini *takip etmesidir* [monitoring]. Sendikalar duygudaş araştırmacılarla işbirliği içerisinde, belirli bir sanayiye yönelik yatırım akışlarını ve geri çekilişlerini izleyebilir, kapasite kullanımlarında ve fabrika kapatmalarındaki azalmaları, yeni fabrikaların kapasitelerine ve açılmalarına yönelik eğilimleri takip edebilir. Bu takip, bir bütün olarak sanayi içindeki emeğin üretkenliğinin (işçi başına dolar temelli çıktı) zaman içindeki değişiminin ve yerler arasındaki eşitsiz gelişiminin takibini de içerebilir. İşçiler bu yolla toplam kapasite tablosunu ve onun nihai taleple ilişkisinin resmini ortaya çıkarabilir. Bu, fabrika kapatmaları olasılığını içeren aşırı-kapasite ya da bazı yerlerin kapasitelerinin azaltılmasını ya da yeni ya da mevcut yerlerde daha fazla yatırım olasılığını içeren eksik-kapasite olup olmadığını gösterecektir. İşçiler ayrıca sermayenin sanayi içerisinde gerçekleştirdiği coğrafi kaymalara ilişkin bir görüş de geliştirir. İster mutlak isterse artı değer elde edimi olsun emek süreçlerindeki değişikliklerin etkisi ve onların verimlilik ve bir çok işle ilişkisi de anlaşılabilir. Sermayenin bu türden takibi, nihai piyasalara yönelik rekabeti ve sermaye akışları her ölçekte gerçekleşen sanayiler içinde yürütülebilir. Dolayısıyla bu, birçok hizmet sektörü, ulusal sanayi gibi yerel sanayiler içinde ya da imalat sektörlerinin büyük çoğunluğunu içeren uluslararasılaşmış sanayiler içinde yapılabilir.

Takip etme *sürecinin* bizatihi kendisi önemli örgütsel ve ideolojik kazanımlar getirebilir. Farklı yerlere uzanan işçi örgütleri ağı oluşturabilir, işçilerin ortak konularına dair bir bilinç geliştirebilir. O zaman bu, işçi örgütlerini sanayi yatırımları, yatırım çekilmesi ve onların coğrafyasına ilişkin *sermaye üzerinde talepler koymaya* yöneltebilir. Örneğin yatırım çekilmesi ile karşılaşan güçlü sendika örgütleri tarafından harekete geçirilmiş işçiler, yeniden yatırımın işyerlerinde (ya da yerellikte) gerçekleşmesi taleplerini daha güçlü bir biçimde dile getirebilirler. Sermayenin el değmemiş yeni sanayi alanlarına yatırım yoluyla mevcut sanayi normlarına göre daha fazla iş yoğunluğu yükleme çabasında olduğu yerlerde, bu yeni alanlardaki sendikalar daha iyi emek süreci için pazarlık yapabilir. Bu talepler, ya tek bir çokalanlı şirkete ya da farklı şirketlere yönelebilir.

Sözünü ettiğim türde bir pazarlık yönelimi *çalışanların sanayi üzerinde planlarının* gelişimi lehine olabilir. Bu planlar, toplam yatırım ve geri çekilme, bunlara ilişkin yer seçimleri ve bu yatırımların olanaklı kıldığı emek süreçleri biçimlerine yönelik hedeflerden oluşabilir. Bu sosyalist bir toplumda, yani demokratik bir devletin yatırım kaynaklarına sahip olduğu ve denetlediği bir yerde, olabilecek türde bir yatırım planına *yönelir*. Bu tür önemli bir planlama modeli Bob Devine tarafından ileri sürülmüştür. Sosyalist planlama öncelikle ne fiyatların ne de işyerleri arasındaki girdi-çıktı değişimlerinin merkezi olarak planlanmasından oluşur. Devine, aksine şunu ileri sürer: yatırımın niceliği, niteliği ve yer seçiminin planlanması sosyalist planlama için olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Dolayısıyla

sözünü ettiğim yatırımların takip edilmesi, üzerine pazarlık yapılması ve nihayetinde planlanması, şüphesiz Devine'in sosyalist ekonomi modelini güçlendirmektedir²³.

Yatırımlar etrafında örgütlenme ve mücadele belirli bir ölçekte sermayenin yürüttüğü yatırım akışlarını duyurarak o ölçekte işçiler arasında dayanışmayı geliştirmeyi amaçlar. Sanayi tipine bağlı olarak bu ölçek yerel, ulusal ya da uluslararası olabilir. Bu nedenle bu tür mücadeleler her daim işyeri ve yerel düzeydeki örgütlenmelerden yararlanır; bununla birlikte, işçilerin daha geniş ölçeklerdeki örgütlenmeleriyle ilişkili olmayı sıklıkla talep eder. Evet yine, amaç sadece her bir ölçek içerisindeki mücadeleleri değil aynı zamanda her mekânsal ölçekteki mücadeleleri yaratıcı bir biçimde ilişkilendirmek olmalıdır.

P: Bu güzel söyleşi ve doyurucu yanıtlar için çok teşekkür ederiz.

JG: Ben de çok teşekkür ederim. ■

23 Devine'in sosyalist planlamaya ilişkin görüşleri için şu çalışmasına bakılabilir: Robert Devine, *Democracy and Economic Planning*, Boulder: Westview Press, 1988; Praksis okuyucuları bu konuda Aram ile ortak çalışmamıza da bakabilir: Jamie Gough and Aram Eisenschitz, 'The division of labour, capitalism and socialism: an alternative to Sayer', *International Journal of Urban and Regional Research*, 21 (1) 23-37, 1997..